فصلنامه‌ی دیدگاه‌های حقوق قضایی
شماره‌ی ۷۰، تابستان ۱۳۹۴، صفحات ۱ تا ۳۳

نحوه تحقق خطا و تمایز آن از اشتباه در محیط مجازی و اثر آن در انعقاد قراردادهای الکترونیکی با مطالعه تطبیقی حقوق ایران، آمریکا، کانادا، اتحادیه اروپا و عهدنامه ارتباطات الکترونیکی آنسیترال (۲۰۰۵)

علی رضایی[۱*]، ابراهیم رهبری[۲**]

۱. (نویسنده‌ی مسئول)، استادیار گروه حقوق خصوصی و اسلامی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه شیراز
۲. استادیار حقوق مالکیت فکری، دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۰۴/۱۸ ـ تاریخ تصویب: ۱۳۹۵/۰۹/۲۱)

چکیده

هرچند با استفاده از وسایل الکترونیکی، اشتباهات ناشی از کارگیری وسایل سنتی تا حدود زیادی دیگر اتفاق نمی‌افتند، با این وجود به هنگام استفاده از این وسایل نیز ممکن است به دلایل مختلفی مسائلی حادث شود. آنچه مهم است اینکه بین مسائل رخ داده که یا به شکل اشتباه است و یا به شکل خطا، قائل به تمایز شد. خطا مربوط به اقداماتی است که به غلط توسط بکارگیرنده واسطه‌های الکترونیکی صورت پذیرفته است؛ حال آنکه اشتباه به تصور خلاف واقع گفته می‌شود و ناظر به امور ماهوی است. هرچند آثار اشتباه در محیط مجازی و واقعی یکسان است اما در صورت بروز خطا، در نظام‌های حقوقی غربی با تحقق شرایطی چون نداشتن فرصت تصحیح خطا، اخطار وقوع خطا و عدم بهره‌مندی از کالاها، خدمات و عدم تحصیل سود، می‌توان نسبت به آن بخش از ارتباط الکترونیکی که دچار خطا شده، اعلام انصراف نمود. در نظام حقوقی ایران نیز با استناد به مواد ۱۹ و

* ***Email:*** ali62rezaee@gmail.com
** ***Email:*** rahbarionlaw@gmail.com

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

۲۰ قانون تجارت الکترونیکی، کاربر می‌تواند آن بخش از ارتباط الکترونیکی که دچار خطا شده را ارسال نشده و به وجود نیامده تلقی نماید. هدف از این تحقیق، تمایز بین اقدامات غلطی است که در محیط مجازی در مقایسه با محیط واقعی بروز می‌نمایند و همچنین تعیین تکلیف در خصوص صحت یا بطلان آنهاست که به صراحت در قوانین و مقررات، حکم آن پیش‌بینی نشده است.

کلیدواژگان: خطای وارداتی، خطای محض، اشتباه، عدم نفوذ، بطلان

مقدمه

بسیاری از دوراندیشان عقیده دارند که در سال‌های اخیر انقلابی مشابه انقلاب صنعتی به وقوع پیوسته است که جهان را وارد «عصر اطلاعات» کرده و بسیاری از جنبه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی حیات بشر را دستخوش تحولی شگرف نموده است. یکی از جنبه‌های این تحول، تغییراتی است که در روابط بین اشخاص با یکدیگر ایجاد شده است که نتیجه‌ی آن خروج از حالت سنتی یعنی تبادل ارتباطات بر مبنای اسناد و مدارک کاغذی و حرکت به سوی انجام مبادلات از طریق بهره‌گیری از سیستم‌های مبتنی بر اطلاعات الکترونیکی است. برای اینکه روابط الکترونیکی از اطمینان کافی برخوردار بوده و حقوق اشخاص با ورود در این محیط در معرض تزلزل قرار نگیرد ارتباط الکترونیکی باید مانند هر قرارداد دیگری که با حضور فیزیکی طرفین منعقد شده است، معتبر شناخته شود. هرچند امروزه اعتبار یا قابلیت اجرایی یک ارتباط یا قرارداد تنها به دلیل آنکه به شکل ارتباط الکترونیکی است نمی‌تواند مورد خدشه قرار گیرد،[1] اما لازم است تا اصول و قواعد حاکم بر ارتباطات الکترونیکی در این محیط مجازی همانند محیط واقعی مورد شناسایی حقوقی قرار گیرد. یکی از این اصول و قواعد، ضرورت انعقاد صحیح قراردادهای الکترونیکی همانند قراردادهای سنتی است. یکی از لوازم صحت عقد آن است که اراده معیوب نباشد. این عیب اراده ممکن است در فروض مختلفی پدیدار گردد مانند فقدان قصد، فقدان رضا یا عیب رضا. علاوه بر همه اینها صرف

۱. ماده ۵ قانون نمونه آنسیترال درباره تجارت الکترونیکی (UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce, 1996) در این خصوص اشعار می‌دارد: «اثر حقوقی، اعتبار یا قابلیت اجرایی اطلاعات، نباید، تنها به دلیل آنکه به شکل داده‌پیام است، مورد انکار قرار گیرد». هرچند با تمسک به برخی از مواد قانون مدنی، از جمله مواد ۲۱۹ و ۲۲۳، می‌توان اعتبار و صحت قراردادهای الکترونیکی را اثبات نمود؛ با این حال، تصویب قانون تجارت الکترونیکی در سال ۱۳۸۲، به معاملاتی که از طریق اینترنت و سیستم های ارتباطی جدید انجام می‌گیرند، مشروعیت بخشید و در واقع، مورد حمایت قانونی قرار داد.

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

وجود قصد و رضای سالم برای تحقق عمل حقوقی کافی نیست، بلکه اراده باید به نحوی اظهار و ابراز شود و اراده‌ای که ابراز می‌گردد باید منطبق با آن چیزی باشد که در عالم خارج قصد شده است. عدم ادراک و تصور صحیح از واقعیت یا به تعبیری وقوع «اشتباه به مفهوم اعم» مانع تحقق صحیح یا کامل عمل حقوقی می‌گردد. از این حیث اشتباه در محیط الکترونیکی تفاوتی با محیط واقعی ندارد. اما آنچه که می‌تواند موجب تمایز گردد آن است که شخص به هنگام استفاده از وسایل الکترونیکی دچار اشتباه یا تصور خلاف واقعیت نمی‌گردد بلکه به هنگام استفاده از وسایل یا ارتباطات الکترونیکی دچار خطا شده و موجب می‌گردد آنچه وی اراده کرده را در نتیجه تحصیل ننماید.

این موضوع حول این سوال دور می‌زند که اگر شخص به هنگام استفاده از واسطه‌های الکترونیکی، در زمان برقراری ارتباط یا تشکیل قرارداد، به دلایل مختلفی از جمله عدم مهارت، بی‌مبالاتی و یا علل دیگر، در ارتباطات و اطلاعاتی که با طرف دیگر مبادله می‌کند، دچار خطا شده و اطلاعات ناخواسته را برای طرف دیگر ارسال نماید آیا باید بر این عقیده بود به دلیل تمهیداتی که سیستم‌های الکترونیکی در اختیار کاربر قرار می‌دهند امکان بروز خطا پذیرفتنی نیست، در نتیجه عقد به نحو صحیح منعقد شده است؟ یا به دلیل وقوع خطای محض عقد باطل می‌باشد یا اینکه این نظر را پذیرفت که شخص می‌تواند نسبت به آن اطلاعات مبادله شده اعلام انصراف نموده و یا اثر آن ارتباط یا قرارداد را ملغی نماید؟ در صورتی که پاسخ مثبت باشد تحت چه شرایطی این کار امکان‌پذیر است؟

این مقاله بر آن است تا با مراجعه به اسناد مهم ملی و بین‌المللی در زمینه‌ی تجارت الکترونیکی به ویژه عهدنامه آنسیترال درباره استفاده از ارتباطات الکترونیکی در قراردادهای بین‌المللی مصوب ۲۰۰۵ (United Nation **C**onvention on the **U**se of **E**lectronic **C**ommunication in **I**nternational **C**ontracts, 2005) در ابتدا این وضعیت را در نظام‌های حقوقی خارجی از جمله ایالات متحده آمریکا، کانادا و اتحادیه اروپا بررسی کرده و سپس رویکرد قوانین و مقررات داخلی نسبت به مسأله خطا را تبیین نماید. بررسی تطبیقی موضوع از آن جهت صورت پذیرفته است که عمده مطالب راجع به تجارت الکترونیکی در کشور، وارداتی می‌باشند و تمامی جنبه‌های مختلف موضوع در قوانین و مقررات داخلی آنگونه که در اسناد خارجی تبیین شده‌اند، منعکس نشده است. لذا توجه به اسناد خارجی که قوانین داخلی بعضاً از آنها الهام گرفته یا مقتبس شده‌اند، نقش مهمی

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

در تحلیل مسائل دارد. رهیافت اصلی پژوهش حاضر طرح این ایده جدید است که بروز اشتباه به مفهوم اعم در محیط مجازی متفاوت از دنیای واقعی بوده، به تبع آثار متمایزی را هم به دنبال دارد. این نوشتار تلاش می‌کند با بررسی این تفاوت‌ها، حکم معاملات منعقده از حیث وضعیت صحت، بطلان و عدم نفوذ را مشخص نماید.

۱. مفهوم خطا و ضرورت تمیز آن از مفهوم اشتباه

ممکن است در بادی امر چنین به نظر رسد که مفهوم خطا همان مفهوم اشتباه است و این دو اصطلاح تفاوتی با یکدیگر ندارند بلکه با هم مترادف‌اند و احکام و آثار آن دو نیز یکی است. به اعتقاد برخی در صورت بروز خطا از افراد یا سیستم‌های الکترونیکی، همان قواعد ناظر به اشتباه قابل اعمال است.(Schwenser et al, 2012, p. 161) به نظر برخی دیگر خطا هم شامل اشتباهات وارداتی و هم اظهارات اشتباه می‌شود. (Wang, 2010, p. 50) اما واقعیت آن است که اگرچه اشتباه نوعی «باور خطا» (Erroneous belief) است ولی در محیط مجازی آثار خطا و اشتباه را نباید همسان انگاشت (Reed, 2013, p. 20) و باید از بکارگیری این دو اصطلاح بجای یکدیگر خودداری نمود؛ با این توضیح که خطا که برگردان واژه (Error) می‌باشد، ناظر به اقداماتی است که به غلط توسط بکارگیرنده واسطه‌های الکترونیکی صورت پذیرفته است. این خطاها یا ناشی از فعل انسانی است، برای مثال نوشتن (تایپ) اشتباه و یا انتخاب (کلیک) گزینه و یا لمس کلیدی به طور ناخواسته. و یا ناشی از عملکرد نامناسب و اشتباه سامانه پیام خودکاری (Automated Message System)[1] یا نماینده الکترونیکی (Electronic Agent) است که مورد استفاده واقع می‌شود. اما اشتباه برگردان واژه (Mistake) و ناظر به امور ذهنی است؛ برخلاف خطا که بیشتر به امور عینی مربوط می‌شود. اشتباه که در لغت عرب در معانی التباس، ابهام، خیال، تماثل، جهل و شک و شبهه بکار رفته است (حائری و قدسی، ۱۳۸۸، ص۴۰). در زبان فارسی هم به معنای پوشیده شدن، نهفته ماندن، مانند شدن، بازنشناختن، بازندانستن، سهو و خطا استعمال می‌شود (معین، ۱۳۷۱، ج۱، ص۲۷۸). حقوقدانان در تعریف این کلمه

۱. سیستم پیام خودکار عبارتست از برنامه رایانه‌ای یا وسایل الکترونیکی یا دیگر وسایل خودکاری که برای شروع به اقدام یا پاسخ به داده پیام یا اجرای تمام یا قسمتی از آن، بدون نظارت و مداخله شخص حقیقی در زمانی که عملیات شروع شده یا پاسخ به داده پیامی که توسط سیستم تولید شده، بکار گرفته می‌شود. قانون تجارت الکترونیکی ایران، دقیقاً از این اصطلاح تعریفی ارائه نداده و بجای آن از اصطلاح «سیستم رایانه‌ای» استفاده کرده و بیان داشته است: «... هر نوع دستگاه یا مجموعه‌ای از دستگاه‌های متصل سخت افزاری ـ نرم افزاری است که از طریق اجرای برنامه‌های پردازش خودکار ((داده پیام)) عمل می‌کند».

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

تعابیر مختلفی دارند. برخی اشتباه را تصور غلطی دانسته‌اند که انسان از شیئی پیدا می‌کند (عدل، ۱۳۷۷، ص۱۱۸). دیگری اعلام داشته است اشتباه به طور کلی تصور غلطی است که آدمی از چیزی دارد و در مبحث معاملات عبارتست از تصور نادرست معامله کننده درباره یکی از ارکان و عناصر عقد (صفائی، ۱۳۹۳، ص۷۸) در تعریف دیگری اشتباه معادل خطا در شناخت و اعتقاد برخلاف واقع است. (شهیدی، ۱۳۷۷ ، ص۱۷۲) به تعبیر برخی دیگر از اساتید حقوق، «اشتباه پندار نادرستی است که انسان از واقعیت پیدا می‌کند. به بیان دیگر، اشتباه نمایش نادرست واقعیت در ذهن است و در شمار پدیده‌های روانی می‌آید» (کاتوزیان، ۱۳۷۶، ص۳۹۵). نتیجه آنکه، هم در اشتباه (به مفهوم اخص) و هم در خطا، شخص آنچه که مقصود وی بوده است را تحصیل نمی‌نماید؛ با این تفاوت که در اشتباه عدم تحقق مقصود، به دلیل تصور خلاف واقع بوده و پدیده‌ای ذهنی است؛ در حالی که خطا ناشی از بی‌دقتی یا عدم آشنایی با نحوه بکارگیری وسایل ارتباط الکترونیکی و یا خراب بودن و نقص فنی این ابزار می‌باشد که برای انعقاد معامله از آنها استفاده شده است.

مثال زیر می‌تواند موجب فهم بهتر تحقق خطا در تشکیل قراردادهای الکترونیکی گردد. شرکت کداک دوربینی را برای فروش بر روی وبسایت شرکت عرضه کرد. منتها بجای اینکه قیمت آن را ۳۲۹ پوند اعلام نماید به غلط ۱۰۰ پوند ارائه کرد. در طول چند ساعت این خبر همه جا پخش شد. قبل از اینکه شرکت بتواند این خطا را تصحیح کند هزاران مشتری این دوربین را از طریق پایگاه داده این شرکت و با پرداخت الکترونیکی خریداری نمودند. کداک به مشتریان اعلام نمود که خطایی رخ داده است و با این قیمت حاضر به قبول پیشنهادات مشتریان نمی‌باشد. در مقابل مشتریان معتقد بودند که قرارداد الکترونیکی منعقد شده است و کداک نمی‌تواند از تعهد ناشی از قرارداد سر باز زند. کداک با دو راه حل مواجه بود؛ یا اینکه پیشنهادات مشتریان را بپذیرد یا وارد دعوا شود. در دادگاه شرکت کداک تلاش کرد تا چنین استدلال نماید که پیشنهاد ارائه شده به مشتریان تنها ایجابی برای فروش بوده اما متوجه شد سامانه معاملاتی واقع در پایگاه داده شرکت، به طور خودکار پیشنهادات را پذیرفته و آنها را نیز تأیید کرده است و در نتیجه قرارداد برخط الکترونیکی منعقد شده است. این خطا هزینه‌ای معادل ۲ میلیون دلار آمریکا برای این شرکت به همراه داشت. (Hill, 2003, p. 1).

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

۲. منشا تحقق خطا

گاهی شخص حقیقی یعنی انسان به هنگام برقراری ارتباط یا انعقاد قرارداد دچار خطا شده و در مواردی هم سامانه پیام خودکار[۱] در ارتباطاتی که مبادله می‌کند اقدامی نادرست انجام می‌دهد. در زیر هر دو وضعیت بررسی می‌شود.

۲-۱. شخص حقیقی

گاهی شخص حقیقی مرتکب خطا می‌شود که این خود در دو حالت قابل بررسی است: حالت اول مانند موردی که خریدار در انعقاد قرارداد از طریق پایگاه داده، در نوع کالا دچار خطا می‌شود یا در سفارش یک جلد کتاب به جای یک بار، دو بار عدد ۱ را وارد کرده و ۱۱ جلد سفارش داده می‌شود. یعنی قصد خرید کالا یا کتاب را دارد اما در نوع یا تعداد کالا خطا می‌کند و البته که این حالت، ناظر به وارد کردن داده‌های غلط در وسیله الکترونیکی است. حالت دوم زمانی است که اساساً خریدار قصد خرید ندارد. مثلا در جایی که خریدار مراحل انعقاد قرارداد را طی کرده و در مرحله‌ی تأیید نهایی می‌خواهد از انعقاد قرارداد صرف‌نظر کند اما به طور تصادفی دستش به کلید اینتر می‌خورد و سفارش کالا انجام می‌شود. یا در انجام مذاکرات از طریق رایانامه، فروشنده چند گزینه را به همراه توضیحات آنها و لینک سفارش به خریدار ارسال می‌دارد تا هرکدام را پسندید بر روی لینک مربوط به آن کلیک نموده و سفارش خود را تکمیل کند. در اثنای بررسی پیشنهادات دستش به صفحه کلید می‌خورد و سفارش یکی از پیشنهادات به طور ناخواسته انجام می‌شود. «اشتباهات نوع اول را در لسان قوانین موضوعه «وارد کردن اطلاعات غلط» یا «خطای وارداتی» (Input Error) می‌نامند و از نوع دوم را می‌توان وقوع «خطای محض» نامید» (حبیب زاده، ۱۳۹۰، صص ۱-۲).

---

۱. همانگونه که در پاورقی قبل توضیح داده شد، سامانه پیام خودکار به انواع وسایل ارتباط الکترونیکی و حتی نرم‌افزارهایی اطلاق می‌گردد که بدون دخالت عامل انسانی اقدام می‌کنند و انواع مختلف سامانه‌ها از جمله سرورها و تامین‌کنندگان خدمات اینترنتی (ISP) را هم در بر می‌گیرند.

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

۲-۲. سامانه پیام خودکار یا نمایندگان الکترونیکی

منشأ دوم خطا این است که گاهی اوقات خود سیستم ارتباطی مانند نماینده الکترونیکی مرتکب خطا می‌شود. نماینده الکترونیکی برنامه‌ای رایانه‌ای یا سایر وسایل الکترونیکی یا خودکار است که جهت شروع به اقدام و یا پاسخ به پیام‌های الکترونیکی و یا اجرای آنها، به طور مستقل و بدون مداخله انسان عمل می‌نماید.[۱] این نمایندگان الکترونیکی که کارکردهای مختلف و در عین حال معینی دارند بیشتر به منظور جستجوی اطلاعاتی خاص در میان پایگاه‌های اطلاعاتی و همچنین انعقاد قراردادهای الکترونیکی بکار گرفته می‌شوند. از آنجا که محیط‌های مجازی شبکه‌ای، حاوی حجم وسیعی از اطلاعات تجاری هستند که مرور، بررسی و مقایسه‌ی آنها توسط یک شخص غیرممکن است، نماینده‌ی الکترونیکی واجد ساز و کارهای موثری برای دستیابی به اطلاعات و مقایسه آنها با یکدیگر، یافتن مناسب‌ترین مورد، انجام مذاکرات و نهایتاً انعقاد قرارداد می‌باشد. برای مثال تصور کنید «الف» شخصی است که قصد خرید اتومبیلی با مشخصاتی معین را دارد اما فرصت کافی برای جستجو در شبکه‌های مجازی و یافتن اتومبیل مورد نظر خود را ندارد؛ از این رو به نماینده‌ی الکترونیکی دستور می‌دهد تا اتومبیل مطلوب او را از لحاظ رنگ، مدل، قیمت و خدمات پس از فروش بیابد. از جانب دیگر شخص «ب» نیز فروشنده‌ای است که قصد فروش اتومبیل خود را به بهترین خریدار دارد و به نماینده الکترونیکی خود دستور فروش اتومبیل را با شرایط معینی می‌دهد. نماینده الکترونیکی خریدار پس از جستجو در میان موارد مختلف، مطلوب‌ترین گزینه را اتومبیل شخص «ب» می‌یابد و وارد مذاکره با نماینده الکترونیکی «ب» می‌شود. پس از انطباق ایجاب و قبول با یکدیگر و تحقق شرایط تعریف شده برای سامانه‌های پیام خودکار، نهایتاً قرارداد منعقد می‌شود و در مورد شرایط پرداخت و تسلیم کالا مطابق دستورات طرفین، توافق می‌شود و نمایندگان از طریق ارسال نامه الکترونیکی به پست الکترونیکی دارندگان خود، آنها را از انعقاد قرارداد مطلع می‌سازند. (رهبری و رضائی، ۱۳۹۰، ص۱۶۱-۱۶۲)

هر چند امکان تصور خطا از ناحیه این نمایندگان هوشمند بسیار ضعیف است اما خطای صورت گرفته توسط این سامانه‌ها در دو فرض قابل تصور است. فرض نخست آنکه، این سامانه در پردازش

---

۱. "Electronic agent" means a computer program or an electronic or other automated means used independently to initiate an action or respond to electronic records or performances in whole or in part, without review or action by an individual.

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

اطلاعات دچار خطا می‌گردد یعنی عاملی غیرانسانی موجب بروز خطا شده است. برای مثال در اثر ورود یک ویروس به سامانه، نماینده الکترونیکی به درستی عمل نکرده و دچار خطا می‌گردد. فرض دوم ناظر به حالتی است که اقدام نادرست منتسب به انسان می‌باشد که یا به شکل خطای محض است و یا در قالب خطای وارداتی محقق می‌گردد؛ بدین توضیح که عامل انسانی به هنگام دادن اطلاعات به این سامانه‌ها دچار نادرستی می‌گردد. مثلاً اگر حلقه جواهری که جنس آن از طلاست از نظر داده‌های نماینده الکترونیکی به عنوان نقره طبقه‌بندی شده باشد. یا فرض کنید کارمند بانک در دستگاه خودپرداز ((Automated Tele Machine (ATM) به اشتباه در جعبه‌ی مخصوص اسکناس‌های ده هزار تومانی، ایران‌چک پنجاه هزار تومانی قرار می‌دهد.

از آنجا که این نمایندگان الکترونیکی فاقد اراده و قوه درک و تمیز هستند لذا در صورت وقوع اقدام نادرست مهمترین بحث نحوه‌ی انتساب این اقدامات به آنهاست. به طور کلی در خصوص ماهیت حقوقی نمایندگان الکترونیکی نظریاتی چون نماینده الکترونیکی به عنوان نماینده حقوقی، نماینده الکترونیکی به عنوان شخص حقوقی و نماینده الکترونیکی به عنوان وسیله ارتباطی مطرح شده است که پذیرش هر کدام از آنها واجد آثار متفاوتی است. بر طبق نظریه نمایندگی، وسایل الکترونیکی به عنوان نماینده شخصی که هدایت این وسایل را در اختیار دارد در نظر گرفته می‌شود. منتها ایرادی که بر این نظریه وارد است آنکه اولاً نمایندگی رابطه میان دو «شخص» دارای اهلیت می‌باشد اما نمایندگان الکترونیکی از نظر قانونی یک موجود حقوقی تلقی نمی‌شوند. ثانیاً و مهم‌تر از همه آنکه در صورتی که در اثر خطای نماینده الکترونیکی، قراردادی با شرایطی ناخواسته برای اصیل منعقد شود، نمی‌توان برنامه رایانه‌ای را ملزم به جبران خسارت اصیل کرد (Bellia, 2001, p. 1063). رهیافت دیگر آن است که نماینده الکترونیکی را یک شخص حقوقی بدانیم که می‌تواند چون سایر اشخاص حقوقی، صاحب حق و تکلیف باشد که نتیجه آن، تعمیم نظریه مسئولیت به آن خواهد بود. باید اذعان کرد که اگرچه تفسیر فنی هوشمند بودن نماینده الکترونیکی با چالش خاصی مواجه نیست اما از دیدگاه فلسفی و حقوقی نمی‌توان یک نرم‌افزار رایانه‌ای را واجد خودآگاهی دانست تا به تبع آن، شخصیت حقوقی برای آن قائل شد (kis, 2004, p. 28). برخی محققان بر این عقیده‌اند که نمایندگان الکترونیک آنچنان در حیطه خود اهمیت یافته‌اند که استحقاق آن را دارند تا شخصی حقوقی قلمداد شوند (Solum, 1992, p. 1231) و جامعه به جهت قابلیت‌های تعاملی نرم‌افزار، آن را به عنوان شخص پذیرفته است. اما این عقیده به دور از واقعیت می‌نماید؛ چراکه نماینده

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

الکترونیکی نمی‌تواند رفتارهای انسانی از خود نشان دهد و به نظر نمی‌رسد باور غالب جامعه، آمادگی پذیرش چنین ادعایی را داشته باشد و اشخاصی که در تعامل با نماینده الکترونیک هستند، همواره به شخصی که آن را به کار گرفته است، نظر دارند (Matheias, 2004, p. 88). در تئوری وسیله ارتباطی، نماینده الکترونیک، صرفاً ابزاری برای انعقاد معامله است و نقشی شبیه تلفن و نمابر دارد. نماینده الکترونیکی در این رهیافت، یک پیام‌رسان است که در اختیار کاربر بوده و در شکل‌گیری قرارداد و محتویات آن، بازیگر فرعی به شمار می‌آید. مطابق این نظر، هر آنچه از نرم‌افزار رایانه‌ای ناشی می‌شود را باید منتسب به انسان هادی آن دانست (Winn, 2001, p. Appendix D). به نظر می‌رسد در نظام حقوقی ایران نماینده‌ی الکترونیکی نقش واسطه‌ای در انعقاد قرارداد دارد. چرا که از منظر ماده ۱۹۱ قانون مدنی، عنصر سازنده عقد، قصد انشاء توأم با مبرز خارجی است. در این ماده، شیوه خاصی برای ابراز خارجی اراده تعیین نشده و هرآنچه که دلالت بر قصد انشا داشته باشد می‌تواند به عنوان وسیله ابراز اراده مطرح شود. در این مقام نیز می‌توان گفت که نرم‌افزارهای رایانه‌ای هوشمند به نوعی صرفاً وسیله‌ای برای تحقق بخشی اراده متعاملین قلمداد می‌شود. مادام که ایجاب‌کننده یا قبول کننده از این نرم‌افزارها استفاده می‌نمایند، اراده انشای عقد در ضمیر ایشان موجود است و نهایتاً عقد با قصد انشا طرفین صورت وجودی به خود می‌گیرد. به عبارت دیگر، صورت‌های ممکن انعقاد عقد، از پیش توسط استفاده کننده از نرم‌افزار، تعیین شده و در قالب دستورهایی در حافظه نرم‌افزار تعبیه گردیده است. در زمان صدور ایجاب یا قبول توسط رایانه هوشمند، استفاده کننده نرم‌افزار هنوز بر اراده و قصد انشا از پیش تعیین شده خویش باقی است و بدین سان تقارن لازم بین قصد انشا و مبرز خارجی احراز می‌شود (همان، ص۱۷۲) همین فرآیند در خطا نیز قابل تصور است. یعنی چون اقدام صورت گرفته از ناحیه نمایندگان الکترونیکی منتسب به عامل انسانی است که آنها را هدایت می‌کند لذا در صورت بروز خطا، گویی انسان دچار خطا شده است. در فرضی هم که خود نماینده‌ی الکترونیکی دچار خطا می‌شود باید حکم آن را همانند حالتی دانست که شخص حقیقی به هنگام استفاده از وسایل الکترونیکی دچار خطای وارداتی شده است.

در نظام حقوقی عرفی (کامن‌لا) نیز ابراز اراده به هر شکل که باشد باید حاکی از پذیرش تعهد و قصد انعقاد قرارداد بوده و مرتبط با اراده طرف دیگر باشد (Beale & Tallon, 2002, p. 124). بکارگیری نماینده الکترونیکی نوعی اعلام اراده فعلی است و مطابق تئوری اختیار ظاهری (ApparentAuthority) وقتی شخص از یک سامانه خودکار برای انعقاد قرارداد بهره می‌گیرد، پیام

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

روشنی برای طرف مقابل ارسال نموده و این باور متعارف را در او ایجاد می‌کند که وی قصد التزام قراردادی خود را بدین وسیله اعلام کرده است. در کامن‌لا، تئوری نوعی اعلام اراده پذیرفته شده که بر اساس آن، تأکید اصلی بر جنبه خارجی اعلام اراده و تصور متعارفی است که اعلام اراده فعلی در طرف مقابل قرارداد ایجاد می‌کند. یعنی برای احراز اعلام اراده از سوی شخص به معیار نوعی و متعارف توجه می‌شود و نه معیار شخصی و باطنی. بدین نحو که آیا از دید عرف، اقدام صورت گرفته، بیانگر پایبندی شخص به نتیجه آنچه اراده کرده است می‌باشد یا خیر؟ و چه بسا عرف، استفاده از نماینده الکترونیکی را نوعی ابراز اراده معتبر تلقی می‌نماید (Miller & Jents, 2005, p. G/13; Kis, 2004, p.44). در حقوق فرانسه، اگرچه تئوری شخصی اراده به طور سنتی پذیرفته شده و قصد واقعی اشخاص اهمیتی اساسی در انعقاد قرارداد دارد، اما حقوقدانان فرانسوی به تدریج به سمت تئوری نوعی اراده پیش رفته‌اند. از این رو، استفاده از نماینده الکترونیکی می‌تواند حاکی از اراده کاربر در انعقاد قرارداد باشد. (Mazeaud & Chabas, 1985, p. 105; Kis, 2004, pp. 47 et s) در واقع از منظر حقوق فرانسه نیز این دیدگاه مقبولیت یافته که نماینده الکترونیکی، فاقد اراده و شخصیت مستقل است و صرفاً ابزاری در خدمت انعقاد معامله الکترونیکی تلقی می‌شود (Bourcier, 2001, p. 895). هوشمند بودن نماینده الکترونیکی و تصمیم‌سازی وی بدین نحو با نظریه ابزار بودن آن توجیه می‌شود که نماینده الکترونیکی چون فاقد اراده می‌باشد، تمامی اعمالی که انجام می‌دهد نتیجه اقداماتی است که انسان هادی بر روی آن انجام می‌دهد و این نرم‌افزار بر اساس داده‌ها و اطلاعاتی که به آن داده می‌شود رفتار می‌کند. بر همین اساس، در صورتی که میان قصد درونی شخص و اراده‌ای که از طریق نماینده الکترونیکی اعلام شده، اتفاق وجود نداشته باشد، باید اقدامات سامانه خودکار را منتسب به شخص دانست (Andered, 2006, p. 2). به اعتقاد برخی اگر خطا در نتیجه وجود نقصی در سیستم نرم‌افزاری نماینده باشد در وهله نخست دادگاه می‌تواند اینگونه فرض کند که طرف انسانی مسلط بر سیستم طرف قرارداد بوده و باید ملتزم به پذیرش تبعات خطا باشد. (Abdoulhadi, 2011, p. 72) به این ترتیب به طور کلی باید گفت که اگر خطای وارداتی توسط سامانه پیام خودکار نیز صورت گرفته باشد مشمول همان موازین حقوقی ناظر به خطا می‌باشد. (Gibson & Fraser, 2013, p.326)

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

۳. اثر تحقق غلط بر قرارداد

با مشخص شدن مفهوم خطا و بیان انواع آن، حال می‌خواهیم اثر وقوع غلط (اعم از اشتباه یا خطا) در ارتباط با قرارداد الکترونیکی را بررسی کنیم. یعنی چنانچه خطایی رخ دهد، وضعیت حقوقی ارتباط با معامله از حیث صحت، بطلان یا عدم نفوذ به چه صورتی می‌باشد؟ چنانچه اقدام نادرستی که صورت گرفته از نوع اشتباه باشد، اثر آن تفاوتی با وقوع اشتباه در محیط واقعی نداشته و حکم مساله در هر دو محیط مجازی و واقعی یکسان است. اما چنانچه خطا اتفاق افتد، اثر تحقق خطا لزوماً همانند اثر وقوع اشتباه نیست. نظر به اینکه تأکید ما در این مقاله بر خطا است، ابتدا به طور مختصر اثر وقوع اشتباه بررسی می‌شود و سپس به نحو مفصل به تأثیر وقوع خطا بر قرارداد پرداخته می‌شود.

۳-۱. اثر تحقق اشتباه

قاعده کلی آن است که چنانچه اراده که عنصر سازنده عقد در نظام حقوقی است معیوب باشد نمی‌تواند به طور کامل منشأ اثر گردد. بسته به نوع اشتباه، قرارداد ممکن است باطل بوده یا خیار فسخ ایجاد گردد و یا اساساً اثری بر آن مترتب نباشد. اگر اشتباه در نوع عقد باشد عقد باطل است. مثل اینکه یکی از متعاملین به طرف دیگر بگوید خانه‌ام را فروختم به فلان مقدار و طرف دیگر بگوید هبه را به فلان مقدار قبول کردم. بدیهی است در این مورد ایجاب با قبول با یکدیگر منطبق و موافق نیست و همین امر موجب بطلان عقد می‌گردد. اگر اشتباه در خود موضوع معامله باشد این اشتباه می‌تواند در دو حالت فرض شود. حالت نخست اشتباه در هویت موضوع عقد است مثلاً یک نفر که صاحب دو تخته قالی است قصد فروش قالی تبریزی خود را دارد ولی مشتری به خیال اینکه بایع قصد فروش قالی کاشانی خود را داشته آن را قبول می‌کند. در اینجا نسبت به هیچ کدام از قالی‌ها عقد بیع منعقد نشده است؛ زیرا «ماقصد لم یقع و ما وقع لم یقصد». حالت دوم ناظر به اشتباه در جنس موضوع معامله است. یعنی مشتری قصد خرید جنس خاصی را داشته باشد و آنچه مورد خرید و فروش قرار می‌گیرد جنس دیگری باشد. در این صورت نیز عقد باطل است. به طور مثال، شخصی سنگی را به این پندار که یاقوت یا الماس است خریداری کند و در واقع جنس آن از شیشه باشد. در واقع علت بطلان در این موارد آن است که اشتباه در اوصاف جوهری یا ذاتی و نه اوصاف فرعی اتفاق افتاده است (شیخ انصاری، ۱۳۸۱، ص۲۹۹؛ میرزای نائینی، ۱۴۱۸ ق، ص۱۳۵). حالت دیگر اشتباه،

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

اشتباه در شخص طرف معامله است که به استناد ماده ۲۰۱ قانون مدنی، چنانچه شخصیت طرف عقد علت عمده عقد محسوب نشود مثل بسیاری از عقود معوض، اشتباه در شخص طرف به صحت معامله خللی وارد نمی‌سازد و الا موجب بطلان عقد است. مثلاً شخص تصور می‌کند با زید ازدواج می‌کند اما بعد متوجه می‌شود آن شخص عمرو است.

پاره‌ای از اشتباهات نیز اصولاً تأثیری در صحت عقد ندارند. اشتباه در اوصاف فرعی از این جمله‌اند. اگر این اوصاف فرعی در قرارداد ذکر شده باشند می‌تواند موجب خیار فسخ گردد (حائری و قدسی، ۱۳۸۸، صص۴۵- ۴۶). فرض کنید شخصی که قصد خرید یک دستگاه گوشی تلفن همراه از یک فروشگاه اینترنتی دارد به پایگاه داده این شرکت مراجعه کرده و نوع خاصی از گوشی را که بر روی سایت این شرکت دارای دوربین ۸ مگاپیکسل توصیف شده است، خریداری می‌کند، اما هنگام تحویل متوجه می‌شود که دوربین آن ۶ مگاپیکسل است. با این حال، در صورتی که اشتباه راجع به اوصاف فرعی مورد معامله باشد که وارد قلمرو قرارداد نشده است، تأثیری بر وضعیت عقد ندارد. اشتباه در داعی یا جهت معامله نیز همین حکم را دارد. مثلاً شخصی کتابی الکترونیکی خریداری می‌کند با این تصور که نویسنده کتاب به دلیل نیاز مالی آن را به قیمت ناچیز ارائه کرده است در حالی که واقعیت آن است، سازمانی دولتی به دلیل اهمیتی که این کتاب در ترویج و توسعه فرهنگ عمومی دارد امتیاز آن را از نویسنده خریداری کرده و آن را به قیمتی کمتر از قیمت واقعی عرضه نموده است.

در نظام حقوقی کامن‌لا نیز چنانچه اشتباه به‌گونه‌ای فاحش بوده که طرف مقابل شخصی که دچار اشتباه شده، می‌دانسته و یا باید می‌دانسته که وی دچار اشتباه شده است، قرارداد به دلیل بروز اشتباه، منعقد شده تلقی نمی‌گردد و در نتیجه قابلیت اجرایی ندارد. البته بر اساس قواعد انصاف، در مواردی که به موجب قواعد کامن‌لا، بروز اشتباه، تأثیری در صحت قرارداد ندارد اما اجرای قرارداد غیرمنصفانه می‌باشد، اشتباه می‌تواند تأثیرگذار باشد. در واقع بر اساس انصاف و بر خلاف کامن‌لا، رویکرد شخصی بجای رویکرد عینی هم می‌تواند در بررسی اشتباه مورد توجه قرار گیرد (Leng, 2006, p. 160; MacMillan, 2010, p. 96 et s).

تعدادی از اسناد بین‌المللی همچون اصول قراردادهای تجاری بین‌المللی (Principles of International Commercial Contracts, International Institute for the Unification of Private Law, Rome, 2010) که توسط موسسه بین‌المللی یکنواخت کردن حقوق خصوصی

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

(یونیدوغوا) تدوین شده و آخرین اصلاح آن به سال ۲۰۱۰ بر می‌گردد و از آن می‌توان به عنوان یک مدل و نمونه در قراردادهای تجاری بین‌المللی استفاده کرد، آثار اشتباه در اعتبار قرارداد را البته به طور محدود مورد بررسی قرار داده‌اند. به موجب ماده ۵ ـ۳ این اصول، «هر یک از طرف‌های قرارداد فقط در صورتی می‌تواند قرارداد را به دلیل وقوع اشتباه ابطال کند که به هنگام انعقاد قرارداد اشتباه چنان با اهمیت بوده است که اگر شخص متعارف در موقعیت طرف اشتباه‌کننده قرار می‌گرفت قرارداد را با شروطی اساساً متفاوت منعقد می‌کرد و یا اصلاً آن را منعقد نمی‌کرد...» (اخلاقی و امام، ۱۳۷۹، ص۹۳) و یا به موجب ماده ۶ ـ۳ «اشتباهی که در بیان انتقال مطلب دیگری رخ می‌دهد اشتباه فردی در نظر گرفته می‌شود که اعلام را انجام داده است» (همان، ص۹۸).

اما در مقابل عهدنامه بیع بین المللی کالا (سی.آی.اس.جی) (United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (Vienna, 1980) (CISG)) که در سال ۱۹۸۰ توسط آنسیترال تدوین و در سال ۱۹۸۸ لازم‌الاجرا شد،[1] در این مورد سخنی به میان نیاورده است. چرا که به موجب ماده ۴، «...این عهدنامه خصوصاً ارتباطی به موارد ذیل نخواهد داشت؛ مگر اینکه خلاف آن صریحاً در عهدنامه ذکر شده باشد: الف ـ صحت قرارداد یا هر یک از شرایط آن ...» (داراب پور، ۱۳۷۴، ص۲۵۵). تنها در ماده ۱۳ کتبی بودن را شامل پیام‌های مبادله شده از طریق تلگرام و یا تلکس و در نتیجه دیگر ارتباطات مبادله شده از طریق وسایل الکترونیکی می‌داند (Hill, 2003, p. 3).

۳-۲. وضعیت قرارداد در فرض بروز خطا

در صورتی که به هنگام برقراری ارتباط یا تشکیل قرارداد در فضای مجازی خطایی رخ دهد، با تحقق شرایطی می‌توان، آن قسمت از ارتباط که دچار خطا شده را بی‌اثر نمود. در این قسمت تلاش می‌شود ضمن بیان این شرایط، به تبیین مفهوم بی‌اثر ساختن خطا پرداخته شود. از آنجا که قوانین ایران به ویژه قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲، صراحتاً به این مسأله نپرداخته است، ابتدا این شرایط با توجه به اسناد مهم ملی خارجی و بین‌المللی به ویژه عهدنامه سازمان ملل متحد درباره استفاده از ارتباطات الکترونیکی در قراردادهای بین‌المللی (از این پس، عهدنامه ارتباطات

۱. این سند یکی از مهمترین عهدنامه‌ها در حوزه بیع بین‌المللی کالاست که تعدای زیادی از کشورهای جهان آن را پذیرفته‌اند هرچند ایران هنوز بدان نپیوسته است.

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

الکترونیکی آنسیترال) (United Nation **C**onvention on the **U**se of **E**lectronic **C**ommunication in **I**nternational **C**ontracts, 2005) که آخرین سند مدون در زمینه تجارت الکترونیکی به شمار می‌رود و ایران نیز آن را امضا کرده ولی هنوز آن را تصویب نکرده است، مورد بررسی قرار گرفته و سپس به طور خاص به موضع‌گیری حقوق ایران پرداخته می‌شود.

برخلاف دیگر اسناد مشابه، همچون قانون نمونه تجارت الکترونیکی آنسیترال (United Nations, UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce, 1996) که به طور صریح متعرض این مسأله نشده‌اند، عهدنامه ارتباطات الکترونیکی آنسیترال، در ماده ۱۴ با عنوان «خطا در ارتباطات الکترونیکی» (Error in Electronic Communications) مقرر داشته است:

«۱. در مواردی که شخص حقیقی خطایی در ارتباط الکترونیکی انجام می‌دهد که با سیستم پیام خودکار طرف دیگر مبادله می‌شود و سیستم پیام خودکار به آن شخص، فرصت تصحیح خطا را نمی‌دهد، آن شخص یا شخصی که از طرف او این کار انجام شده، حق دارد تا از آن بخش از ارتباط الکترونیکی که خطا در آن رخ داده اعلام انصراف نماید، مشروط بر آنکه:

الف) شخص یا کسی که از طرف او اقدام می‌کند، در اولین فرصت پس از آگاهی از خطا به اطلاع طرف دیگر برساند که خطایی در ارتباط الکترونیکی از ناحیه او صورت گرفته است.

ب) شخص یا کسی که از سوی او اقدام می‌کند از کالاها یا خدمات در فرض تسلیم آنها از طرف دیگر، نفع یا ارزش قابل توجهی نبرده یا تحصیل نکرده باشد.

۲. این ماده بر اعمال هر قاعده حقوقی که ممکن است بر آثار خطا غیر از آنچه در بند ۱ مقرر شده، حاکم باشد اثری نخواهد داشت».[۱]

---

۱. **Article 14:**

1. Where a natural person makes an input error in an electronic communication exchanged with the automated message system of another party and the automated message system does not provide the person with an opportunity to correct the error, that person, or the party on whose behalf that person was acting, has the right to withdraw the portion of the electronic communication in which the input error was made if:
(a) The person, or the party on whose behalf that person was acting, notifies the other party of the error as soon as possible after having learned of the error and indicates that he or she made an error in the electronic communication; and
(b) The person, or the party on whose behalf that person was acting, has not used or received any material benefit or value from the goods or services, if any, received from the other party.
2. Nothing in this article affects the application of any rule of law that may govern the consequences of any error other than as provided for in paragraph 1.

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

ملاحظه می‌شود که این ماده، بر یک وضعیت بسیار خاص حاکم است؛ بدین توضیح که، این ماده تنها در مواردی اعمال می‌شود که خطایی به هنگام تبادل ارتباط میان شخص حقیقی و سیستم پیام خودکار اتفاق می‌افتد و آن سیستم فرصت تصحیح خطا را به شخص نمی‌دهد. این ماده همچنین تنها راجع به خطایی که از سوی شخص حقیقی در مقابل سیستم پیام خودکار و یا دیگر وسایل الکترونیکی اتفاق می‌افتد، اجرا شده و اگر برقراری ارتباط از طریق دو سیستم پیام خودکار بدون مداخله عامل انسانی باشد از موضوع این ماده خارج است (Final Working Group Report, 2004, p. 42).

بررسی قانون نمونه تجارت الکترونیکی نشان می‌دهد که این سند هر چند ماده‌ای را به این موضوع اختصاص نداده است، اما به طور غیرمستقیم به این مسأله اشاره داشته است. به موجب ماده ۱۳ این قانون در رابطه میان مخاطب و اصل‌ساز چنین فرض می‌شود که داده پیام به اصل‌ساز منتسب است، مگر اینکه مخاطب اخطاری دال بر عدم انتساب داده پیام به اصل‌ساز دریافت داشته یا با توجه به جوانب امر و استفاده از شیوه فنی مورد توافق، می‌دانسته یا باید می‌دانسته که داده پیام به اصل‌ساز تعلق ندارد. به موجب بند (۵) همین ماده: «در هر مورد که داده پیام، واقعاً یا بنا به فرض متعلق به اصل‌ساز می‌باشد یا مخاطب حق دارد که آن را به وی منتسب نماید؛ در رابطه میان مخاطب و اصل‌ساز، مخاطب دارای این حق است که فرض نماید داده‌پیام به همان مضمونی که اصل‌ساز قصد ارسال آن را داشته، دریافت شده و می‌تواند برمبنای همین فرض عمل نماید. اگر اصل‌ساز می‌دانسته یا باید می‌دانسته که جوانب معمول امر، رعایت یا به همان شیوه مورد تراضی عمل شده در این صورت نمی‌تواند مدعی هیچ گونه اشتباه و خطا در محتوای داده پیام‌های واصله نسبت به آنچه ارسال گردیده شود».[1] اما این ماده توضیح بیشتری در این خصوص ارائه نمی‌دهد. که البته علت این امر هم آن بوده که «آنسیترال به هنگام تدوین این قانون قصد نداشت تا به مسائل ماهوی خطا در تشکیل قرارداد بپردازد» (Explanatory Note of CUECIC, 2007, p. 73).

---

۱. **Article 13 of MLEC:**

5. Where a data message is that of the originator or is deemed to be that of the originator, or the addressee is entitled to act on that assumption, then, as between the originator and the addressee, the addressee is entitled to regard the data message as received as being what the originator intended to send, and to act on that assumption. The addressee is not so entitled when it knew or should have known, had it exercised reasonable care or used any agreed procedure, that the transmission resulted in any error in the data message as received.

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

۳-۲-۱. شرایط بی‌اثر ساختن خطا

شرایط و ضوابطی که به موجب آن شخصی که دچار خطا شده می‌تواند اثر آن بخش از ارتباط الکترونیکی که خطا در آن اتفاق افتاده را از اعتبار بیندازد به استناد بندهای ۱ (الف) و (ب) و ۲ ماده ۱۴ عبارتند از: نداشتن فرصت تصحیح خطا، اخطار وقوع خطا و محدودیت زمان برای انصراف از ارتباط الکترونیکی، عدم بهره‌مندی از کالاها، خدمات و یا تحصیل سود و فقدان مقرره‌ای دیگر که حکمی خلاف حکم عهدنامه مقرر بدارد.

۳-۲-۱-۱. عدم امکان تصحیح خطا

ماده ۱۴ به شخصی که خطا را مرتکب شده اجازه داده تا از آن بخش از ارتباط الکترونیکی که خطا در آن رخ داده، اعلام انصراف نماید؛ البته در صورتی که آن سامانه به وی فرصت تصحیح خطا را ندهد. لذا ارتباط الکترونیکی تنها زمانی قابل انصراف است که سامانه پیام خودکار به اصل‌ساز فرصت تصحیح خطا را قبل از ارسال آن ارتباط ندهد. این ماده محرکی برای اشخاصی است که از طریق سامانه‌های پیام خودکار اقدام می‌کنند تا این ایمنی را ایجاد کنند تا طرف مقابل آنها بتواند از ارسال داده غلط جلوگیری کرده و یا به محض ارسال، آن خطا را تصحیح کند. برای مثال سامانه پیام خودکار می‌تواند بگونه‌ای برنامه‌ریزی شود که به هنگام ارسال ارتباط از سوی اصل‌ساز وی مجبور باشد جهت اطمینان از عدم وجود خطا، بار دیگر آن را تأیید کند. به همین نحو، سامانه می‌تواند ارتباط ارسال شده توسط شخص را دریافت و سپس دوباره آن را به شخص برگردانده و شخص دوباره آن را قبول نماید، البته قبل از اینکه معامله منعقد شود. در همین راستا بند ۲ ماده ۱۱ دستورالعمل تجارت الکترونیکی اتحادیه اروپا (Directive on electronic commerce) مقرر داشته است: «سرویس دهنده باید وسایل فنی لازم و در دسترس را به گونه‌ای فراهم سازد که شخص مربوطه بتواند قبل از اعلام سفارش، خطاها را شناسایی و اعلام نماید».[۱]

در قوانین ایالات متحده آمریکا نیز این پیش شرط آمده است. به موجب بند ۲ ماده ۱۰ قانون متحدالشکل معاملات الکترونیکی (یوتا) (Uniform Electronic Transaction Act)، « در معاملاتی

۱. Member States shall ensure that, except when otherwise agreed by parties who are not consumers, the service provider makes available to the recipient of the service appropriate, effective and accessible technical means allowing him to identify and correct input errors, prior to the placing of the order.

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

که میان سیستم پیام خودکار (نماینده الکترونیکی) با انسان منعقد می‌شود، طرف انسانی می‌تواند اثر آن سابقه الکترونیکی که به هنگام معامله با نماینده الکترونیکی طرف مقابل دچار خطا شده را از اثر بیندازد؛ مشروط بر آنکه نماینده الکترونیکی فرصت جلوگیری از بروز خطا و یا تصحیح آن را فراهم ننموده باشد ...».

البته ممکن است طرفین ساز و کاری که طی آن خطاها کشف شده یا اساساً امکان بروز آن منتفی می‌نماید را با توافق پیش‌بینی نمایند. این مورد که از آن به «رویه انتساب» یاد می‌شود باید توسط طرفین رعایت شود، در غیر این صورت، اگر طرفین توافق نمایند که از رویه ایمنی جهت کشف تغییرات و خطاها استفاده شود و تنها یکی از طرفین از آن رویه تبعیت کند و طرف دیگر از عمل بر طبق آن رویه خودداری نماید و طرف ممتنع تغییر یا خطایی را کشف کند که طرف عامل نیز آنها را کشف نموده است، در این صورت، تنها طرف عامل به توافق می‌تواند اثر سوابق الکترونیکی تغییر یافته و دچار خطا شده را از اعتبار بیندازد. ماده ۲۱۳ (د) قانون متحدالشکل معاملات اطلاعات رایانه‌ای (یوسیتا) (Uniform Computer Information Transaction Act) آمریکا در این خصوص اظهار می‌دارد: «طرفین می‌توانند بر یک رویه انتساب (یا هر روش دیگری که به موجب قانون مقرر شده) که تغییرات یا خطاها را کشف می‌کند توافق نمایند و اگر تنها یکی از طرفین به دلیل عدم رعایت از کشف تغییرات یا خطا امتناع کند، طرف دیگر می‌تواند اثر آن خطا یا تغییر که در زمان توافق طرفین موجود نبوده و چیزی متفاوت از نتیجه عدم رعایت آن رویه بوده را از اعتبار بیندازد». لازم به ذکر است قانون یوسیتا از انعطاف بیشتری در خصوص تعیین اثر عدم قابلیت رویه انتساب که قصد شده تا تغییرات یا خطاها را شناسایی کند برخوردار است. ماده ۲۱۴ یوسیتا[1] در جهت حمایت از مصرف‌کننده، پیش‌بینی سامانه کشف خطای الکترونیکی را ضروری دانسته است.[2] ذکر این نکته ضروری است که هرچند که طرفین یک معامله معین که موضوع آن در چهارچوب یوسیتا است، بر حسب ماده ۱۰۴ همان قانون، می‌توانند از اعمال قواعد یوسیتا بر قراردادشان صرف‌نظر کنند اما ماده

۱. ماده ۲۱۴ (الف) یوسیتا مقرر می‌دارد: «خطای الکترونیکی یعنی خطا در یک پیام الکترونیکی که توسط مصرف کننده‌ای که از سیستم پردازشگر اطلاعاتی استفاده می‌کند ایجاد شده است، مشروط بر آنکه روشی معقول جهت کشف و اصلاح یا ابطال آن خطا وجود نداشته باشد».

۲. بنگرید به شرح رسمی ماده ۲۱۴ یوسیتا، شماره ۴ که مقرر می‌دارد: ماده ۲۱۴ یوسیتا «نسبت به معاملاتی که شامل مصرف کننده نیست و یا در مواردی که مصرف کننده از نماینده‌های الکترونیکی استفاده می‌کند، اعمال نخواهد شد».

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

۲۱۴ این قانون از این موضوع مستثنی شده و در نتیجه طراحی سامانه کشف خطا الزامی می‌باشد. شبیه این قاعده در یوتا نیز وجود دارد با این تفاوت که حتی در خصوص تغییرات یا خطاهایی که ممکن است در انتقالات بین تمام طرفین و نه صرفاً مصرف‌کننده بلکه حتی طرفین تجاری حادث شود اعمال می‌شود ((UETA, 1999, Section 10 (2). به هر حال این قاعده تنها زمانی اعمال می‌شود که از نماینده الکترونیکی استفاده شده ولی «نماینده الکترونیکی جهت ممانعت از بروز خطا یا تصحیح خطا به فن‌آوری مجهز نشده باشد». این مقرره پیشنهاد می‌کند که هر شخصی که از نمایندگان الکترونیکی برای انعقاد معامله با انسان استفاده می‌کند از چنین مکانیزم ممانعت یا تصحیح خطا که قادر است تا قابلیت طرف دیگر را در از بین بردن آثار آن خطاها را از بین ببرد استفاده کند.

در کانادا نیز قانون متحدالشکل تجارت الکترونیکی کانادا مصوب ۱۹۹۹،[۱] در ماده ۲۲ خود و در ذیل عنوان «بروز خطا به هنگام معامله با نمایندگان الکترونیکی» مقرر داشته است: «اگر شخص حقیقی به هنگام معامله با نماینده الکترونیکی طرف دیگر دچار خطای مهمی در سابقه الکترونیکی شده، آن سابقه الکترونیکی اثر حقوقی نداشته و قابل اجرا نمی‌باشد؛ مشروط بر آنکه (الف) نماینده الکترونیکی فرصت جلوگیری از بروز خطا و یا تصحیح آن را برای شخص حقیقی فراهم ننموده باشد...».

بررسی قوانین مرتبط با تجارت الکترونیکی در کشورهای مختلف گویای این واقعیت است که در تمامی قوانین و مقررات، وقوع خطا در ارتباطات الکترونیکی مورد شناسایی قرار گرفته است و بدین منظور راهکارهایی جهت حذف و یا کاهش آن پیشنهاد شده است. طراحی سامانه کشف خطا از مهمترین آنهاست که با بکارگیری آن، دیگر ادعای بروز خطا مسموع نمی‌باشد. در معاملات با مصرف‌کننده قانونگذاران در جهت حمایت بیشتر از این گروه، استفاده از سامانه کشف خطا را الزامی دانسته تا ثبات و امنیت معاملات مصرف کننده حفظ شده و در معرض خطر قرار نگیرد.

۳-۲-۱-۲. اعلام وقوع خطا به طرف مقابل

دومین شرط لازم برای بی‌اعتبار ساختن خطای صورت گرفته، اطلاع به طرف مقابل مبنی بر بروز خطا در ارتباط الکترونیکی است. به موجب بند ۱ (الف) ماده ۱۴ عهدنامه ارتباطات الکترونیکی

۱. Uniform Electronic Commerce Act of Canada (1999). Available at: http://gcis.nat.gov.tw/eclaw/english/PDF/UniformElectronicCommerceAct.pdf.

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

آنسیترال، «شخص یا کسی که از طرف او اقدام می‌کند [باید] در اولین فرصت پس از آگاهی از خطا به اطلاع طرف دیگر برساند که خطایی در ارتباط الکترونیکی از ناحیه او صورت گرفته است». نکته مهم آن است که اقدام در اولین فرصت چگونه محقق می‌شود. متاسفانه عهدنامه معیاری در این خصوص ارائه نکرده است. به نظر می‌رسد توجه به اوضاع و احوال حاکم بر ارتباط از جمله توانایی شخص به برقراری ارتباط با طرف دیگر می‌تواند کمک شایانی در احراز این مورد نماید. همچنین شخص یا کسی که از طرف او اقدام می‌کند باید هم بروز خطا و هم فقدان قصد خویش مبنی بر عدم پایبندی به ارتباطی که خطا در آن رخ داده، هر دو را به اطلاع طرف دیگر برساند (Report of 43 Session of Working Group, 2004, pp. 6-7).

در برخی از نظام‌های حقوقی، حق انصراف یا بطلان ارتباط، باید فوراً و به هنگام بررسی ارتباط و قبل از ارسال به اجرا گذاشته شود. به موجب این نظام‌ها، شخصی که خطا را مرتکب شده نمی‌تواند پس از تأئید آن خطا از آن ارتباط منصرف شود. در واقع فرصت تصحیح فوری خطای رخ داده، جمع میان ضرورت لازم‌الاجرا بودن قرارداد منعقده و احتراز از تحمیل آثار خطای ناخواسته به طرف قراردادی است. (wang, 2011, p. 44) ماده ۱۴، این حق انصراف را به این طریق محدود نکرده، چرا که در عمل ممکن است شخص در مرحله بعد، مثلاً به هنگام دریافت کالاهای درخواستی متوجه اشتباه خود شود که چنین راهکاری منطقی به نظر می‌رسد (Final Working Group Report, 2004, p. 45). علاوه بر این، ماده ۱۴، مدت زمان اجرای حق انصراف را به نحو دقیق مشخص نکرده و فقط مقرر داشته که در اولین فرصت که به نظر می‌رسد تا زمانی که شخص از کالاها یا خدمات نفعی نبرده باشد را در بر می‌گیرد (Explanatory Note of CUECIC, 2007, p. 79). یکی از طرق رایج و کارا برای اعلام بروز فوری خطا و اشتباه، ارسال بلادرنگ ایمیل می‌باشد. (liyod, 2014, p. 492) به نظر پاره‌ای صاحب‌نظران، منظور از فوری بودن، ۲۴ ساعت پس از کشف وقوع خطا است که ضمن آنکه فرصت کافی به خطاکننده می‌دهد، به لحاظ تجاری نیز منصفانه بوده و به سود مصالح طرفین قرارداد است. (Wang, 2010, p. 61) بند ۲ (الف) ماده ۱۰ یوتا در این خصوص مقرر می‌دارد: «شخصی که از خطا آگاهی یافته فوراً بروز خطا را به اطلاع طرف دیگر رسانده و اعلام دارد که قصد التزام به این سابقه الکترونیکی که از طرف دیگر دریافت داشته را ندارد...». یوسیتا نیز در بند ۱ (الف) ماده ۲۱۴ به این شرط اشاره می‌کند. به موجب این مقرره: «مشروط بر آنکه مصرف کننده، (۱) فوراً در صورت اطلاع از خطا (الف) طرف دیگر را از بروز خطا مطلع کند...». بند ب ماده ۲۲ قانون متحدالشکل

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

تجارت الکترونیکی کانادا نیز به همین ترتیب اشعار می‌دارد: «به محض امکان و پس از آگاهی از بروز خطا، شخص حقیقی به اطلاع طرف دیگر برساند که دچار خطا شده است ...».

ملاحظه می‌شود این شرط تقریباً در تمامی قوانین مورد مطالعه به نحو مشابه وجود دارد؛ منتها یوتا، علاوه بر آن، اعلام عدم پایبندی به سابقه الکترونیکی که خطا در آن اتفاق افتاده را الزامی دانسته است. همچنین، در عهدنامه، تکلیف اعلام وقوع خطا به عهده شخصی که دچار خطا شده یا نماینده وی قرار داده شده است؛ در حالی که در یوتا این وظیفه، به عهده طرف مقابل و در یوسیتا به عهده مصرف کننده قرار گرفته است. به نظر می‌رسد هر شخصی که بخواهد از بی‌اثر نمودن ارتباط الکترونیکی یا معامله منعقده استفاده نماید و به تعبیر دیگر در این موضوع ذینفع باشد، مکلف است بروز این وضعیت را به اطلاع طرف مقابل برساند.

۳-۲-۱-۳. عدم بهره‌مندی از کالاها، خدمات و یا تحصیل سود

ممکن است کالاها یا خدمات درخواستی بر طبق همان ارتباط اشتباه فراهم شده باشند. در این مورد، در صورتی حق انصراف باقی است که شخصی که دچار خطا شده از این کالاها یا خدمات سودی تحصیل نکرده باشد؛ پس از وقوع خطا طرفین باید اقدامات متعارفی را برای اعاده عوضین در پیش بگیرند البته در صورتی که بهره‌ای نبرده باشند؛ اما اگر استفاده‌ای صورت گرفته باشد، امکان کناره‌گیری از قرارداد و حق اعلام انصراف نسبت به آن بخش از ارتباط الکترونیکی که خطا در آن رخ داده است، منتفی می‌شود. (Miller, 2015, 117) بند ۱ (ب) ماده ۱۴ عهدنامه ارتباطات الکترونیکی آنسیترال در این خصوص مقرر داشته است: «شخص یا کسی که از سوی او اقدام می‌کند، از کالاها یا خدمات در فرض تسلیم آنها از طرف دیگر نفع یا سودی نبرده یا تحصیل نکرده باشد». دیگر قوانین ملی نیز رعایت این شرط را لازم دانسته‌اند. به موجب بندهای ب و ج ماده ۱۰ یوتا: «شخصی که از خطا آگاهی یافته: ... (ب) اقدامات متعارف و معقول از جمله اقداماتی که مطابق با دستورات طرف دیگر است را معمول داشته، در صورت دریافت عوض، آن را به طرف مقابل مسترد داشته و یا در صورت درخواست طرف مقابل آنها را به دلیل آنکه دچار خطا شده‌اند نابود نماید؛ (ج) در صورت دریافت عوض از آن استفاده ننموده و یا از آن نفعی نبرده باشد..». یوسیتا از ادبیات دیگری در این خصوص استفاده کرده که جالب توجه است: به موجب ماده ۲۱۴ این قانون، «... مصرف کننده در معاملات خودکار به پیام الکترونیکی‌ای که قصد ایجاد آن را نداشته و از طریق خطای

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

الکترونیکی به وجود آمده ملتزم نیست؛ مشروط بر آنکه ...(ب)(۱) اطلاعات را به طرف دیگر تسلیم کرده یا بر حسب دستورات معقول و متعارف که از طرف دیگر دریافت کرده به طرف دیگر تسلیم یا تمام کپی‌های آن اطلاعات را از بین ببرد؛ و (۲) از آن اطلاعات استفاده نکرده و یا هیچ نفع و فایده‌ای از آن نبرده باشد و یا موجب نشده باشد که آن اطلاعات یا منافع آن به شخص ثالث رسیده باشد». قانون متحدالشکل تجارت الکترونیکی کانادا هم تقریباً در لحنی مشابه با یوسیتا مقرر می‌دارد: «... شخص حقیقی ...(ج) اقدامات متعارف و معقول از جمله اقداماتی که مطابق با دستورات طرف دیگر است را معمول داشته، در صورت دریافت عوض آن را به طرف مقابل مسترد داشته و یا در صورت درخواست طرف مقابل آنها را به دلیل آنکه دچار خطا شده‌اند نابود نماید؛ و (د) شخص حقیقی در صورت دریافت عوض، از آن استفاده ننموده و یا از آن نفعی نبرده باشد». مشکلی که در این خصوص وجود دارد آن است که قوانین، راهکاری جهت اثبات این شرط پیش‌بینی ننموده‌اند و چه بسا بین طرفین در استفاده یا عدم استفاده از کالاها و خدماتی که در اثر بروز خطا برای طرف دیگر ارسال شده است، اختلاف حاصل شود. بدیهی است این موضوع یک مسأله اثباتی بوده و بسته به ادله اثبات دعوا در هر نظام حقوقی باید تکلیف آن روشن گردد. شاید بتوان این قاعده را مطرح کرد که اصل بر عدم استفاده از کالاها و خدمات و یا عدم تحصیل نفع است و شخصی که خلاف آن را ادعا می‌کند باید آن را اثبات نماید. البته امکان این امر وجود دارد که در مفاد خود قرارداد الکترونیکی شرایط خاصی برای تعیین تکلیف درخصوص اعاده عوض در شرایط بروز خطا پیش‌بینی شده باشد. (Blythe, 2011, p. 115)

پیش‌بینی این شرط در نظام حقوق عرفی مبتنی بر این اصل انصافی است که شخصی که دچار خطا شده تنها در صورتی می‌تواند آثار خطا را بی‌اعتبار نماید که موجب ورود ضرر به طرف مقابل نشده و همچنین از این رهگذر، سود یا منفعتی عاید وی نشده باشد. (Leng, 2006, p. 157) به نظر می‌رسد پذیرش این نظر در نظام حقوقی ایران امکان‌پذیر نیست؛ زیرا به موجب قواعد عام حقوق قراردادها، حتی در فرض وقوع اشتباه، استفاده از کالاها یا خدمات، مانع اعمال ضمانت اجرای مربوط نخواهد شد. چه بسا شخصی که دچار اشتباه شده، از کالاها یا خدمات موضوع قرارداد هم استفاده کرده باشد، بدیهی است این امر مانع از آن نخواهد شد که قرارداد فسخ یا باطل شده و وضع دو طرف به وضع قبل از عقد باز گردد یعنی هر یک از عوضین به مالک آنها برگردانده شود. به این ترتیب چنانچه عین مال موجود باشد، همان عین و چنانچه از بین رفته باشد باید مثل یا قیمت آن به

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

طرف دیگر بازگردد.[۱] به طریق اولی، در صورت بروز خطا نیز، استفاده از کالاها و خدمات مانع از آن نخواهد بود تا نسبت به آن بخش از ارتباط یا قرارداد که دربند خطا گرفتار آمده است، اعلام انصراف نمود.

۳-۲-۱-۴. فقدان نص مخالف

شرط دیگری که در بند ۲ ماده ۱۴ عهدنامه ارتباطات الکترونیکی آنسیترال به آن اشاره شده، آن است که در صورتی که به موجب قانون یا قاعده حقوقی دیگری، اثر خاصی بر خطا در ارتباط الکترونیکی بار شده باشد بدیهی است که دیگر ماده ۱۴ عهدنامه بر این وضعیت قابل اعمال نبوده و آن قانون اعمال می‌شود. فرض کنید قانون یکی از کشورهای عضو عهدنامه، مقرر داشته باشد که در صورت بروز خطا در ارتباط الکترونیکی، کل قرارداد باطل است و اثری ندارد. بدیهی است در این مورد، دیگر ماده ۱۴ در روابط حقوقی طرفین قابل استناد نیست. بند ۲ در این مورد، اظهار داشته است: «این ماده بر اعمال هر قاعده حقوقی که ممکن است بر آثار خطا غیر از آنچه در بند ۱ مقرر شده، حاکم باشد اثری نخواهد داشت». پیش‌بینی این مقرره، در واقع به منظور جلوگیری از عدم هماهنگی با قوانین ملی بوده است؛ که در غیر این صورت، عهدنامه نه تنها به هدف خویش که همانا متحدالشکل ساختن قواعد و قوانین موجود بوده نائل نمی‌شد، بلکه غرض واضعان این سند نیز نقض می‌گشت. یوتا در بند ۳ ماده ۱۰ خود نیز به این موضوع اشاره کرده است. به موجب این بند: «در صورت عدم اعمال هیچ‌کدام از بندهای ۱ و ۲، آثار تغییر یا خطا به موجب قوانین دیگر از جمله قانون اشتباه و قرارداد طرفین ـ البته اگر وجود داشته باشد ـ تعیین می‌شود».

۳-۲-۲. اثر تحقق شرایط مقرر (تبیین مفهوم بی‌اثر ساختن)

ماده ۱۴ عهدنامه، آن ارتباط الکترونیکی که به اشتباه ارسال شده را باطل اعلام ننموده است. این ماده تنها به شخصی که خطا را مرتکب شده حق داده تا نسبت به آن بخش از ارتباط الکترونیکی که خطا در آن رخ داده اعلام انصراف نماید. اصطلاح «انصراف» (Withdraw) عمداً بجای اصطلاحات

---

۱. چنانچه اثر اشتباه، بطلان قرارداد باشد، چون منتقل‌الیه در حکم غاصب است (المقبوض بالعقد الفاسد یجری مجری الغصب عندالمحصلین) به استناد ماده ۳۱۱ ق.م، «...باید مال مغصوب را عیناً به صاحب آن رد نماید و اگر عین تلف شده باشد باید مثل یا قیمت آن را بدهد و اگر به علت دیگری رد عین ممکن نباشد باید بدل آن را بدهد». ملاحظه می‌شود بر طبق این ماده، تصرف در عین و حتی تلف آن، مانع از اعاده وضعیت هر یک از طرفین به حال سابق نمی‌باشد.

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

مشابه چون «بطلان آثار» (Avoiding the Consequences) و یا اصطلاحات دیگر بکار رفته است. علاوه بر آن، ماده ۱۴ برای حق تصحیح خطا راهکاری ارائه نداده است. در طول تدوین عهدنامه چنین استدلال شد که جبران خسارت باید محدود به تصحیح خطا شود تا این خطر کاهش یابد که شخص به خاطر رهایی از قراردادی که مطلوب خویش نبوده و در واقع به ضرر اوست، ادعای وقوع خطا در ارتباط الکترونیکی مطرح نماید.

پیشنهاد دیگر این بود شخصی که دچار خطا شده باید حق انتخاب «تصحیح یا انصراف» آن ارتباط الکترونیکی که خطا در آن اتفاق افتاده را داشته باشد. در مقابل این پیشنهاد نیز چنین استدلال شد که این امکان و قابلیت، هر دو وضعیت را که در یکی تصحیح جبران مناسبی است (مانند تایپ اشتباه مقدار مورد معامله) و در دیگری، انصراف راهکار جبرانی مناسبی است (مانند هنگامی که شخص ناآگاهانه و غیرعمدی، کلید اشتباهی لمس و یا انتخاب کرده است و پیامی را ناخواسته ارسال کرده) در برگیرد (Final Working Group Report, 2004, p. 43).

پس از بررسی گسترده این موارد آنسیترال موافقت نمود تا شخصی که دچار اشتباه شده تنها حق انصراف از آن بخش از ارتباط که خطا در آن رخ داده داشته باشد. بنابراین آنسیترال قصد نداشت تا یک حق کلی تصحیح ارتباطات اشتباه را ایجاد کند؛ بگونه‌ای که این امر هزینه‌های اضافی برای فراهم‌کنندگان این سیستم‌ها به همراه داشته و جبران خسارت خاصی را بدون داشتن معادلی در محیط کاغذی ایجاد نماید.

البته باید توجه داشت که حق تصحیح خطا در عمل می‌تواند مشکلاتی را به همراه داشته باشد؛ بگونه‌ای که اپراتورهای سیستم‌های پیام خودکار ممکن است با سهولت و سرعت بیشتری فرصت بی‌اعتبار نمودن ارتباط الکترونیکی را به نسبت تصحیح خطا پس از انعقاد معامله داشته باشند. علاوه بر این، حق تصحیح خطا مستلزم آن است که ایجاب‌کننده‌ای که ارتباط الکترونیکی اشتباه را ارسال کرده باید ایجاب اصلی خود را مفتوح نگه دارد؛ چرا که طرف دیگر به نحو موثری ارتباطی را جایگزین ارتباط انصرافی نماید. (Explanatory Note of CUECIC, 2007, p. 77)

البته پیش‌نویس این ماده، طرفی که سیستم پیام خودکار از طرف او اقدام می‌کرد را مکلف می‌نمود تا تشریفاتی را برای کشف و تصحیح خطاها فراهم نماید. چنین الزامی در برخی از نظام‌های حقوقی وجود دارد اما آثار و تبعات امتناع شخص از فراهم نمودن چنین تشریفاتی برای کشف و تصحیح خطا در مذاکرات قراردادی الکترونیکی از کشوری به کشور دیگر تفاوت زیادی دارد. در

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

برخی از کشورها خودداری از این تکلیف تخلف اداری بوده و مستلزم پرداخت جریمه است.[۱] در دیگر کشورها از جمله کشورهای عضو اتحادیه اروپا، این حق برای مصرف‌کننده به وجود می‌آید که قرارداد را فسخ کرده یا مدت زمانی که به موجب آن وی می‌تواند به طور یک‌جانبه دستور را لغو کند افزایش می‌یابد. نوع ضمانت اجرا در هر مورد بسته به نوع دیدگاه تقنینی دارد که در تجارت الکترونیکی بکار گرفته می‌شود. در طول تدوین این عهدنامه چنین احساس شد که ایجاد چنین الزامی می‌تواند در جهت تشویق داد و ستدهای تجاری مانع ایجاد کرده و عهدنامه محلی برای این کار نمی‌باشد؛ چرا که این سند قادر نخواهد بود تا یک نظام کامل و جامع ضمانت اجرا را ارائه دهد؛ بگونه‌ای که برای تمامی موارد مناسب باشد. نهایتاً چنین توافق شد که بجای الزام به تصحیح خطا، عهدنامه باید خود را به فراهم نمودن جبران خسارت برای شخصی که خطا را مرتکب شده محدود نماید (Report of 43 Session of Working Group, 2004, p. 7). نکته دیگر اینکه، تعیین واقعی بروز خطا، موضوعی است که مستلزم بررسی از سوی دادگاه و در پرتو تمامی دلایل و اوضاع و احوال مربوطه از جمله احراز صحت ادعای شخص است (Final Working Group Report, 2004, p. 42).

حق انصراف از ارتباط الکترونیکی یک جبران خسارت استثنایی در جهت حمایت از شخصی که خطا را مرتکب شده بوده و فرصتی بی‌معنی برای طرفین جهت رها شدن از معاملات ناخواسته و یا بی‌اعتباری آنچه که معتبر بوده، فراهم نمی‌نماید. این حق با این دلیل توجیه می‌شود که شخص متعارف در موقعیت اصل‌ساز، مبادرت به ارسال ارتباطی نمی‌کند که خود در زمان صدور به غلط بودن آن آگاهی داشته است. اگر اپراتور سامانه پیام خودکار از فراهم نمودن وسایلی برای تصحیح خطاها علی‌رغم ماده ۱۴ خودداری کند، تحمیل خطرات ناشی از ارسال ارتباط الکترونیکی غلط به وی منطقی است. بنابراین محدود نمودن حق شخصی که خطا را مرتکب شده به انصراف از ارتباط، با این هدف صورت گرفته است که طرفین ابزار لازم برای تصحیح خطا در سامانه‌های پیام خودکار را فراهم نمایند تا اساساً امکان بروز خطا در ارتباطات الکترونیکی به صفر برسد؛ بجای اینکه لازم باشد پس از تحقق خطا، درصدد تصحیح یا انصراف از آن برآمد (Explanatory Note of CUECIC, 2007, p. 76).

---

۱. ماده ۱۰ دستورالعمل تجارت الکترونیکی اتحادیه اروپا مقرر داشته است که ارائه دهنده کالا و خدمات جهت شناسایی و اصلاح اشتباهات وارده باید اطلاعاتی واضح و غیرمبهم در اختیار مشتریان قرار دهند. همچنین آنها باید تمهیدات فنی لازم را به طور مقتضی، موثر و قبل از ارسال نهایی سفارش در اختیار آنها قرار دهند.

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

ذکر این نکته ضروری است که حق انصراف تنها نسبت به آن بخش از ارتباط الکترونیکی که خطا در آن رخ داده وجود دارد. این مسأله موجب می‌شود تا جایی که ممکن است قرارداد باقیمانده و از اعتبار نیفتد. متأسفانه ماده ۱۴، صریحاً آثار «انصراف از آن بخش از ارتباط الکترونیکی» را بیان نکرده است. اما از مذاکرات کارگروه چنین برداشت می‌شود که با توجه به اوضاع و احوال، انصراف از آن بخش از ارتباط الکترونیکی که دچار خطا شده ممکن است تمام ارتباط را بی‌اعتبار نموده و یا منجر به عدم تشکیل قرارداد شود. برای مثال، اگر آن بخش منصرف شده دربردارنده ماهیت کالا باشد، ارتباط الکترونیکی «به اندازه کافی مشخص نبوده» و از نظر بند ۱ ماده ۱۴ عهدنامه (سی.آی.اس.جی) قرارداد تشکیل نشده است. این نتیجه همچنین در موردی که آن بخش از ارتباط انصرافی، در بردارنده قیمت و کیفیت کالا باشد نیز حادث می‌شود. اما انصراف نسبت به آن بخش از ارتباط الکترونیکی که راجع به موضوعی است که نه خودش و نه بر حسب قصد طرفین از عناصر اساسی قرارداد تلقی نمی‌شود، لزوماً منجر به بی‌اعتباری کل قرارداد نمی‌گردد. (Explanatory Note of CUECIC, 2007, p. 78)

اگرچه ماده ۱۴ عهدنامه ۲۰۰۵ در کارگروه به عنوان قاعده‌ای که مبتنی بر سیاست حمایت از مصرف کننده نبوده و برای معاملات تجاری نامناسب و مشکل اثبات خطاها را ایجاد می‌کند مورد انتقاد قرار گرفت، (Final Working Group Report, 2004, p. 42) اما به دلیل نیاز به قاعده راجع به خطا «در خصوص خطر نسبتاً زیاد خطاهای انسانی که در ارتباطاتی که با سامانه‌های پیام خودکار مبادله می‌شوند بوجود می‌آیند» و نیاز به قاعده‌ای متحدالشکل «از نقطه نظر راه‌حل‌های متفاوت و احتمالاً متعارض که ممکن است به موجب قوانین ایجاد شوند» و مسائل مربوط به ادله از پیش‌موجود در حل ادعای وجود خطا در ارتباطات «مبتنی بر نوشته» ابقا گردید. (Martin, 2005, p. 297)

شایان ذکر است که عرف تجاری حاکم بر قراردادها را نیز می‌توان مؤید بی‌اعتباری خطا در صورت رعایت شرایط مقرر دانست. در سال ۲۰۱۰ یکی از فروشگاه‌های بزرگ در انگلستان به نام آسدا (Asda) متوجه شد که در وبگاه شرکت در اثر خطای سیستم، اعلام شده است که همه خریدارانی که برای نخستین بار به صورت برخط خریدی انجام دهند، تا ۷۵ پوند برای هر خرید تخفیف خواهند گرفت. مدیران به محض اطلاع از وقوع خطا، از طریق ایمیل به همه خریداران اعلام کردند که به دلیل خطای وارداتی سیستم یا باید قیمت اصلی کالاها را بپردازند یا سفارش آنها ملغی می‌شود. خریداران مزبور نیز بدون طرح ادعای خاصی مسئله بروز خطا را قبول کردند. این امر

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

گویای آن است که مناسبات تجاری کنونی عدم اعتبار توافقات ناشی از چنین خطاهای فاحشی را پذیرفته و تردیدی در عدم وقوع معامله ندارد. (Rogers, 2011, p. 28) افزون بر این، ادعای آنکه قرارداد مطابق اصول حقوقی ناظر به توافقات منعقد شده و باید در هر حال اجرا شود را با عنایت به اصل حسن نیت در قراردادها نیز نمی‌توان مسموع دانست؛ به این ترتیب برای مثال هنگامی که فاصله بین قیمت خطای اعلام شده و قیمت اصلی کالا غیرقابل چشم‌پوشی است، طلب اجرای آن را بدون عنایت به خطای صورت گرفته را نمی‌توان در راستای حسن نیت انگاشت. (Wild et al, 2011, p. 5)

۳-۲-۳. حقوق ایران

هرچند جمهوری اسلامی ایران عهدنامه ارتباطات الکترونیکی آنسیترال را امضا کرده (تصویب نامه هیات وزیران به شماره ۳۵۷۸۱/ت۳۶۹۷۵هـ مورخ ۱۳۸۶/۳/۸) ولی چون هنوز آن را تصویب نکرده است،[1] نمی‌توان به شرایط مقرر در این سند که در گذشته بدان اشاره شد جهت تعیین تکلیف خطای صورت گرفته در ارتباطات الکترونیکی بهره جست. کما اینکه با فرض الحاق ایران بدان، چون برخی از شرایط انصراف از ارتباط الکترونیکی با مبانی حقوقی ما سازگاری ندارد ـ همچون عدم بهره‌مندی از کالاها و خدمات ـ نمی‌توان به شرایط پیش گفته استناد نمود. لذا باید با توسل به قوانین و مقررات داخلی و اصول کلی حقوقی به پاسخی شایسته و مبتنی بر معیار دست یافت. واقعیت آن است که بررسی تنها سند مدون ملی در زمینه‌ی تجارت الکترونیکی ـ قانون تجارت الکترونیکی ۱۳۸۲ ـ حاکی از آنست که این قانون نیز همانند الگوی خود یعنی قانون نمونه تجارت الکترونیکی آنسیترال، فاقد مقرره‌ای خاص در این رابطه است. با این حال از پاره‌ای از مواد این قانون می‌توان به ردپاهایی دست یافت. به عنوان مثال ماده ۲۰ مقرر داشته است: «ماده (۱۹) این قانون شامل مواردی نیست که پیام از اصل‌ساز صادر نشده باشد و یا به طور اشتباه صادر شده باشد». از این ماده چنین

---

۱. امضاء معاهده فاقد آثار حقوقی است و تعهدی را برای امضا کننده، تا مادام که آن را تصویب نکند، ایجاد نمی‌کند. هرچند دولت‌ها پس از امضا نمی‌توانند مناقض و مغایر با متن معاهده عملی را انجام دهند. ماده ۱۸ کنوانسیون وین می‌گوید: کشورهایی که معاهده‌ای را امضا کرده و هنوز تصویب ننموده نباید مرتکب اعمالی شود که مغایر اهداف و مقاصد آن معاهده است. حداقل تا زمانی که تمایل خودرا مبنی بر عدم تصویب یاعدم الحاق اعلام ننموده باشد. در حالی که تصویب مهمترین مرحله انفاذ یک معاهده بین‌المللی است. درمعاهدات رسمی تنها تصویب است که بدان جنبه حقوقی بخشیده و برای طرفین یا اطراف، الزام حقوقی ایجاد می‌کند. تصویب عمل حقوقی موخر ازامضا است که بوسیله عالی‌ترین مقامات دولتی که توسط قانون اساسی دارای این صلاحیت می‌باشد، انجام می‌گیرد. تصویب بیانگر رضایت کشورها ومتعهدشدن آنان به مفاد معاهده است.

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

برداشت می‌شود که در صورت صدور پیام از شخصی غیر از اصل‌ساز و یا اشتباه اصل‌ساز در صدور آن، داده پیام به وی منتسب نخواهد بود؛ با این وجود قانونگذار به تشریح دقیق نحوه‌ی تحقق و آثار خطا در مبادله داده پیام نپرداخته است (السان، ۱۳۸۵، ص ۴۰۲). به نظر می‌رسد بتوان همان اثر اعلام انصراف را برای کاربری که دچار خطا شده است در نظر گرفت. منتها برخلاف اسناد خارجی پیش گفته، قانون تجارت الکترونیکی شرایط دیگری برای اعمال این حق توسط کاربر پیش‌بینی نکرده است. تنها در بند ط ماده‌ی ۲ یعنی در قسمت تعاریف، «رویه ایمن: (Secure Method) را به رویه‌ای برای تطبیق صحت ثبت داده پیام، منشا و مقصد آن با تعیین تاریخ و برای یافتن هرگونه خطا یا تغییر در مبادله، محتوا و یا ذخیره‌سازی داده پیام از یک زمان خاص»، تعریف کرده است. شاید آوردن تعریف رویه‌ی ایمن نشان از این دارد که قانونگذار قصد داشته تا به آثار خطا در ارتباطات الکترونیکی در ادامه قانون اشاره نماید که متاسفانه گویی از یاد برده است و قانون را با این خلأ مواجه نموده است. لذا می‌توان بر این عقیده بود که کاربر به محض انجام خطا می‌تواند آن بخش از ارتباط الکترونیکی که دچار خطا شده را «ارسال نشده» و «کان لم یکن» فرض نماید. باید توجه داشت اصل بر آن است که پیام‌های مبادله شده توسط اصل‌ساز صحیح و دارای آثار قانونی و از جمله منتسب به اوست؛ مگر اینکه خلاف آن اثبات شود. وقوع خطا بر اساس مواد ۱۹ و ۲۰ قانون تجارت الکترونیکی از چند حالت خارج نیست: حالت نخست آنکه پیام از اصل‌ساز صادر نشده باشد (قسمت اول ماده ۲۰). فرض این حالت ناظر به زمانی است که وی دچار خطای محض می‌شود. در حالت دوم پیام از اصل‌ساز به طور اشتباه صادر می‌شود (قسمت دوم ماده ۲۰)، در این فرض باید قائل به تفکیک شد. چنانچه اشتباه، مؤثر در وقوع قرارداد باشد و یا ناظر به شرایط اساسی صحت معامله باشد، تردیدی نیست که این پیام نه تنها به اصل‌ساز منتسب نبوده بلکه باعث بی‌اعتباری قرارداد منعقده می‌گردد. اما در صورتی که اقدامی که به غلط توسط اصل‌ساز صورت پذیرفته از نوع خطای وارداتی باشد طبیعی است که اصل‌ساز می‌تواند نسبت به آن ارتباطی که خطا در آن اتفاق افتاده اعلام انصراف نماید.

بدیهی است برای اثبات تحقق خطا، می‌توان از کلیه ادله اثبات دعوا بهره جست. توسل به راهکارهای قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸ و آئین‌نامه جمع‌آوری و استنادپذیری ادله الکترونیکی (ناظر به ماده ۵۴ قانون جرایم رایانه‌ای) مصوب ۱۳۹۳، از جمله کمک گرفتن از ارائه دهندگان خدمات دسترسی (ماده ۳۲) و ارائه دهندگان خدمات میزبانی (ماده ۳۳) می‌تواند در احراز

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

وقوع خطا راهگشا باشد. منتها چون در ماده ۱۳ قانون تجارت الکترونیکی، «ارزش اثباتی داده‌پیام‌ها با توجه به عوامل مطمئنه از جمله تناسب روش‌های ایمنی به کار گرفته شده با موضوع و منظور مبادله داده‌پیام تعیین می‌شود»، استفاده از رویه ایمن می‌تواند اماره صدور صحیح و بدون خطای داده‌پیام از سوی اصل‌ساز باشد و اثبات خلاف آن را با دشواری زیادی روبرو سازد. با این تفسیر، بدیهی است شرایط بی‌اثر ساختن خطا در نظام‌های حقوقی غربی و ایران متفاوت خواهد بود. بدین نحو که در نظام‌های حقوقی پیش‌گفته، استفاده از سامانه کشف خطا چه بسا باعث می‌گردید دیگر ادعای بروز خطا مسموع نباشد؛ در حالی که در نظام حقوقی ایران، استفاده از این سامانه که می‌تواند نوعی روش ایمن در نظر گرفته شود، نافی طرح ادعای بروز خطا نبوده و تنها اثبات آن را دشوارتر می‌نماید.

نتیجه‌گیری

ترویج روزافزون استفاده از وسایل الکترونیکی در زندگی روزمره، موجب گردیده است حقوق دانان همانند متخصصین دیگر رشته‌ها، به دنبال ارائه راهکارهای حقوقی لازم جهت اعتبار بخشیدن به قراردادهای منعقده از رهگذر واسطه‌های الکترونیکی برآیند. یکی از این راهکارها، ارائه ترتیبات اصلاحی و تصحیحی در خصوص خطاهایی است که در طول فرآیند تشکیل و انعقاد قراردادهای الکترونیکی حادث می‌شود. اقدامات نادرستی که در محیط مجازی اتفاق می‌افتد از دو حالت خارج نیست: در حالت نخست، کاربر با تصور خلاف واقع دچار اشتباه می‌گردد؛ در حالی که در حالت دوم، تصور کاربر مطابق با واقع است اما به هنگام برقراری ارتباط یا انعقاد قرارداد، خود و یا سامانه تحت اختیار وی، دچار خطا می‌گردد که خود به دو نوع خطای محض و خطای وارداتی قابل تقسیم است. اشتباه حادث در محیط واقعی و مجازی، تفاوتی با یکدیگر نداشته و بسته به نوع اشتباه، قرارداد ممکن است باطل یا قابل فسخ شده و یا اساساً اثری بر آن مترتب نباشد. اما در صورت بروز خطا در ارتباطات الکترونیکی، اکثریت قریب به اتفاق نظام‌های حقوقی ملی با تحقق شرایطی، این امکان را برای کاربر فراهم می‌نمایند تا نسبت به آن بخش از ارتباط الکترونیکی که دچار خطا شده اعلام انصراف نماید. به موجب یکی از این شرایط، در صورتی که کاربر فرصت تصحیح خطا داشته باشد دیگر نمی‌تواند مدعی بروز خطا گردد. از همین روی، بسیاری از قانونگذاران جهت جلوگیری از

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

بروز آثار سوء خطا، طراحی سامانه کشف خطا قبل از انعقاد قرارداد را الزامی دانسته‌اند. عدم بهره-مندی و عدم تحصیل سود از کالاها و خدمات موضوع معامله، شرط مهم دیگری است که سابقه آن را باید در نظام حقوقی عرفی جستجو کرد. در نظام حقوقی ایران می‌توان بر این عقیده بود که با استناد به ماده‌ی ۲۰ قانون تجارت الکترونیکی ناظر بر ماده‌ی ۱۹ همان قانون، در صورت بروز خطا، کاربر می‌تواند آن بخش از ارتباط الکترونیکی که دچار خطا شده را ارسال نشده تلقی نموده و به نوعی از آن انصراف دهد. با این حال، چون نحوه تحقق و آثار خطا در مبادله داده پیام به درستی تبیین نشده است، قانونگذار باید با اصلاح و تکمیل قانون تجارت الکترونیکی، شرایط و آثار خطا در ارتباطات الکترونیکی را در این قانون جای داده و این خلأ حقوق داخلی را پر نماید؛ چرا که در غیر این صورت و نظر به تفاوت مسائل مطرح در زمینه خطا و اشتباه در محیط الکترونیکی و غیرالکترونیکی، مشکلات عدیده‌ای به وجود آمده که با توسل به قواعد عام قابل حل نمی‌باشند.

منابع

فارسی

- اخلاقی، بهروز و امام، فرهاد، (۱۳۷۹)، **اصول قراردادهای تجاری بین‌المللی**، تهران: موسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی (شهر دانش).
- السان، مصطفی، (۱۳۸۵)، **ایجاب و قبول معاملات الکترونیکی**، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۴۳.
- السان، مصطفی، (۱۳۹۱)، **حقوق تجارت الکترونیکی**، چاپ اول، تهران: انتشارات سمت.
- السان، مصطفی و رضائی، علی، (۱۳۸۶)، **کنوانسیون سازمان ملل متحد درباره استفاده از ارتباطات الکترونیکی در قراردادهای بین المللی**، مجله حقوقی، مرکز امور حقوقی بین‌المللی معاونت حقوقی و امور مجلس ریاست جمهوری، شماره سی و هفتم.
- انصاری، شیخ مرتضی، (۱۳۸۱)، **المکاسب**، ج ۲، قم، انتشارات اسماعیلیان.
- حائری، محمد حسن و قدسی، زینب، (۱۳۸۸)، **اثر اشتباه در قراردادها با مطالعه تطبیقی در فقه اسلامی و حقوق موضوعه**، مجله پژوهش های اسلامی، سال سوم، شماره پنجم.
- حبیب زاده، طاهر، (۱۳۹۰)، **رفتار قوانین موضوعه با وقوع خطای وارداتی و خطای محض در مسیر انعقاد قراردادهای الکترونیکی با مطالعه تطبیقی حقوق ایران، آمریکا و کنوانسیون استفاده از ارتباطات الکترونیکی در قراردادهای بین المللی** ۲۰۰۵، برگرفته شده از سایت www.takmeleh.com.

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

- داراب پور، مهراب، (۱۳۷۴)، **تفسیری بر حقوق بیع بین‌المللی** (ترجمه)، نوشته هجده نفر از دانشمندان حقوق دانشگاههای معتبر جهان، جلد سوم، چاپ اول، تهران: انتشارات گنج دانش.
- رامبرگ، (۱۳۸۵)، **دستورالعمل تجارت الکترونیکی و تشکیل قرارداد در چشم‌اندازی تطبیقی**، ترجمه مصطفی السان، مجله الهیات و حقوق دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۲۰.
- رضائی، علی، (۱۳۸۹)، **اصول بنیادین حاکم بر کنوانسیون ارتباطات الکترونیکی آنسیترال (با نگاهی به قانون تجارت الکترونیکی ایران)**، مجله پژوهشهای حقوقی (شهردانش)، شماره ۱۷.
- رضائی، علی، (۱۳۸۷)، **حقوق تجارت الکترونیکی**، چاپ اول، تهران: بنیاد حقوقی میزان.
- رهبری، ابراهیم و رضائی، علی، (۱۳۹۰)، **نقش نمایندگان الکترونیکی در تشکیل قرارداد**، فصلنامه حقوق، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، دوره ۴۱، شماره ۴.
- شهیدی، مهدی، (۱۳۷۷)، **تشکیل قراردادها و تعهدات**، چاپ اول، تهران: نشر حقوقدان.
- صفائی، سید حسین، (۱۳۹۳)، **دوره مقدماتی حقوق مدنی، قواعد عمومی قراردادها**، جلد دوم، تهران: نشر میزان.
- عدل، مصطفی، (۱۳۷۷)، **حقوق مدنی**، چاپ اول، قزوین: انتشارات بحرالعلوم.
- کاتوزیان، ناصر، (۱۳۷۶)، **حقوق مدنی، قواعد عمومی قراردادها**، جلد اول، چاپ چهارم، تهران: انتشارات شرکت سهامی انتشار.
- معین، محمد، (۱۳۷۱)، **فرهنگ فارسی**، جلد ۱ و ۲، چاپ هشتم، تهران: موسسه انتشارات امیرکبیر.
- میرزای نائینی، (۱۴۱۸ ه.ق)، **منیه الطالب**، ج ۲، چ ۱، قم: موسسه النشر الاسلامی.

انگلیسی

- Abdulhadi, M, (2011), **The Law of E-Commerce: E-Contracts, E-Business**, AuthorHouse, UK
- Andrade, Francisco et al, **Will and Declaration in Acts Performed by Intelligent Software Agents Preliminary Issues on the Question**; Available at:
- http://www.lealine.net/publications/Andradeetal_LEA05.pdf. (visited: 2/07/2015)
- Anthony, J. Bellia, (2001), **Contracting with Electronic Agents**, Emory Law Journal, Vol. 50, pp. 1381-1400.
- Beale, Hugh & Tallon, Denis, (2002), **Contract Law, England**, Hart Publishing.
- Bellia, Anthony, (2001), **Contracting with Electronic Agents**, Emory Law Journal, Vol. 50.
- Blythe, Stephen, (2011), **E-COMMERCE LAW AROUND THE WORLD**, Xlibris Corporation, USA
- Bourcier, Danièle, (2001), **L'intelligence Artificielle à la Personne Virtuelle: Emergenced'une Entité Juridique**?, Droit et Société, N. 49, pp. 847-871.
- Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on **certain legal aspects of information society services, in particular**

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

electronic commerce, in the Internal Market ('**Directive on electronic commerce**'). Available at: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32000L0031.

- Electronic Signature in Global and National Commerce (2000) [**E-Sign**]. Available at: http://www.fca.gov/download/public%20law%20106-229%20e-sign.pdf. (visited: 01/07/2015)
- Explanatory note by the UNCITRAL Secretariat on the United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts, United Nations, New York, (2007), [**Explanatory Note of CUECIC**]. Available at: www.uncitral.org/pdf/english/texts/electcom/06-57452_Ebook.pdf. (visited: 12/06/2015)
- Gibson, Andy, Fraser, Douglas, (2013), **Business Law 2014**, Pearson Higher Education AU, Australia
- Gregory, John D, (2003), **The Proposed UNCITRAL Convention on Electronic Contracts**, The Business Lawyer, Vol. 59, pp. 313-343.
- Hill, Jennifer E., (2003), **The Future of Electronic Contracts in International Sales: Gaps and Natural Remedies under the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods**, Northwestern Journal of technology and Intellectual Property, Vol. 2, Issue. 1, pp. 1-34.
- Kis ,Sabrina, (2004), **Contracts and Electronic Agents: When Commercial Pragmatism and Legal Theories Diverge**, Thesis, USA, University of Georgia School of Law.
- Leng, Ter Kah, (2006), **Legal effects of input errors in eContracting**, computer law & security report, Vol. 22, pp. 157-164.
- Lloyd, Ian, (2014**), Information Technology Law**, Oxford University Press, UK
- MacMillan, Catharine, (2010), **Mistakes in Contract Law**, Bloomsbury Publishing, UK
- Martin, Charles H., (2005), **The UNCITRAL Electronic Contracts Convention: Will it be Used or Avoided?**, Pace International Law Review, Vol. 17, pp. 261-300.
- Matthias Nickles, (2004), **Agents and Computational Autonomy**, USA, Springer.
- Mazeaud & Chabas, (1985), **Lecon de Droit Civil, Les Obligation**, France, Montchestien.
- Miller, Roger, (2015), **Fundamentals of Business Law: Summarized Cases,** Cengage Learning, USA
- Miller, Roger LeRoy & Jentz, Gaylord A, (2005), **Business Law Today: Essentials, Texts& cases E-commerce**, USA, Thomson West.
- Philip M. Nichols, (2000), **Electronic Uncertainty within the International Trade Regime**, American University International Law Review, Vol. 15, pp. 1379-1423.
- Reed, Leo, (2013**), E-Study Guide for: The Legal and Regulatory Environment of Business**, Cram101 Textbook Reviews, USA

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

- Report of the Secretary-General, UNCITRAL, 17th Session on **Legal Aspects of Automated Data Processing**, U.N. Doc. A/CN.9/ 254 (1984).
- Report of the Working Group on Electronic Commerce **on the work of its forty-third session**, held in New York from 15 to 19 March 2004, A/CN.9/548, [**Report of 43 Session of Working Group**] Available at: http://daccessddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/V04/524/35/PDF/V0452435.pdf?OpenElement.
- Rogers, Kevin, (2011), **The Internet and the Law**, Palgrave Macmillan, UK
- Schwenzer, Ingeborg et al, (2012), **Global Sales and Contract Law**, OUP Oxford, UK
- Solum, Lawrence, (1992), **Legal Personhood for Artificial Intelligences**, N.C.L REV, N.70.
- UNCITRAL **M**odel **L**aw on **E**lectronic **S**ignatures (2001), [**MLES**]. Available at: http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/electronic_commerce/2001Model_signatures.html.
- **U**niform **C**omputer **I**nformation **T**ransaction **A**ct (2000) [**UCITA**]. Available at: http://www.ucitaonline.com.
- Uniform Electronic Commerce Act of Canada (1999). Available at: http://www.ulcc.ca/en/poam2/index.cfm?sec=1999&sub=1999ia.
- **U**niform **E**lectronic **T**ransaction **A**ct (1999) [**UETA**]. Available at: http://www.ncsl.org/default.aspx?tabid=13484.
- United Nations Commission on International Trade Law, **Report of the United Nations Commission on International Trade Law on the work of its thirty-eighth session**, Annex 1, U.N. Doc. A/60/17 (July 26, 2005) [**Final UNCITRAL Report**]
- United Nation Commission on International Trade Law, Report of the Working Group on Electronic Commerce on the Work of its Forty-Fourth Session, p. 3, Para 1, U.N. Doc. A/CN.9/571, (Nov. 8, 2004). [**Final Working Group Report**]. Available at: http://daccessddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/V04/589/92/PDF/V0458992.pdf?OpenElement.
- United Nations Commission on International Trade Law**, Working Group on Electronic Commerce, Note by the Secretariat, Proposal by the United States of America**, U.N. Doc. A/CN.9/WG.IV/WP.77 (May 25, 1998). [**Report of Working Group**], Available at:
- http://www.uncitral.org.
- United Nation **C**onvention on the **U**se of **E**lectronic **C**ommunication in **I**nternational **C**ontracts, **[CUECIC].** Adopted by the General Assembly on 23 November 2005. Available at: http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/electcom/06-57452_Ebook.pdf.
- United Nations, UNCITRAL **M**odel **L**aw on **E**lectronic **C**ommerce 1996, with additional article 5 bis as adopted in 1998, Available at: http://www.uncitral.org/uncitral/en/uncitral_texts/electronic_commerce/1996Model.html.

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

- Wang, Faye, (2011), **Internet Jurisdiction and Choice of Law**, Cambridge University Press, UK
- Wang, Faye, (2010), Law of Electronic Commercial Transactions: Contemporary Issues in the EU, US and China, Routledge, UK
- Weitzenboeck, EMily M., (2001), "**Electronic Agent and the Formation of Contract**", International Journal of Law and Information Technology, Vol. 9, No. 3.
- Wild, Charles et al, (2011), **Electronic and Mobile Commerce Law**, University of Hertfordshire Press, UK
- Winn, Jane Kaufman & Wright, Benjamin, (2001), **The Electronic Commerce Law**, USA, Aspen Publishers.

اسناد

- **آئین‌نامه جمع‌آوری و استنادپذیری ادله الکترونیکی**، مصوب ۱۳۹۳/۵/۱۲ ریاست محترم قوه قضائیه، روزنامه رسمی شماره ۲۰۲۱۸ مورخ ۱۳۹۳/۵/۱۵.
- **قانون تجارت الکترونیکی**، مصوب ۱۳۸۲/۱۰/۱۷، روزنامه رسمی ۱۳۸۲/۱۱/۱۱، سال ۵۹، شماره ۱۷۱۶۷.
- **قانون جرایم رایانه‌ای**، مصوب ۱۳۸۸/۳/۵.
- تصویب نامه هیات وزیران به شماره ۳۵۷۸۱/ت۳۶۹۷۵هـ مورخ ۱۳۸۶/۳/۸ **در خصوص اعطای اجازه به وزارت امور خارجه مبنی بر امضای موقت کنوانسیون سازمان ملل متحد درخصوص استفاده از ارتباطات الکترونیکی در قراردادهای بین‌المللی.**

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]

[Downloaded from jlviews2.ujsas.ac.ir on 2025-11-18]